

14.184

37

КУЛТУРНИ ПРОБЛЕМИ

ГАБРИЕЛ КОМПЕРЕ

ХЕРБЕРТ СПЕНСЕР

И

НАУЧНО ВАСПИТАЊЕ

ПРЕВЕЛА С ФРАНЦУСКОГА

ЈЕЛИСАВЕТА С. МАРКОВИЋА

ПАНЧЕВО

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРА „НАПРЕДАК“

1920.

[illegible]

ГАБРИЕЛ КОМПЕРЕ

ХЕРБЕРТ СПЕНСЕР

и

НАУЧНО ВАСПИТАЊЕ

ХЕРБЕРТ СПЕНСЕР.

I.

Не може се одредити у коликој је мери једном писцу потребно да сам буде учитељ и да у вршењу наставе стекне искуство које даје сам посао, па да са успехом може написати књигу о васпитању. Пример Русо-а већ нам је показао: ма колико да су од користи пракса и лично искуство, философ може и без њих да напише сјајан спис о вештини васпитавања људи. Законе настави и васпитавању може да поставља и онај који никад није заузимао катедру нити предавао. И не само Русо него и многи други — да поменемо само Монтења, Фенелона, Лока — показали су се као изврсни васпитачи и ако се ни у ком смислу нису бавили непосредно васпитавањем. Могло би се шта више тврдити да за педагошког писца има извесне користи од тога што ће своме предмету приступити са слободним и свежим духом који не би био „дух саме ствари“; њега не збуњују ни традиције којима се дуго покоравао ни школине предрасуде; он није по

навици склон да поштује као светињу, као неоспорне истине, методе и начине по којима се дуго и верно управљао. Једном наставинку, једном човеку од школе, потребан је извештај хероизам да би могао одбацити систем у чијој је служби употребљавао своју снагу и трошио свој живот. Човеку од заната, уосталом, сва пажња је заузета особеностима и појединостима самога посла; заузет тешкоћама примењивања он нема ни времена а ни потребне духовне снаге да се уздигне до високих питања која одређују правац васпитавању. Извесно је да он ствари види тачније, пошто их проучава изблиза; али их теоричар, само ако је философ, гледа с веће висине, и мада му се може десити да се изгуби у нетачном схватању које није испитано ни потврђено искуством, он ће зато лакше и боље запазити опште истине које измичу ограниченом погледу практичара.

Пример Херберта Спенсера, који је као и Русо само мислилац и теоричар, показаће нам у његовом славном спису *О Васпитању умном, моралном и телесном*¹⁾ како стручно

¹⁾ *О Васпитању умном, моралном и телесном* није књига у правоме смислу речи. То је низ чланака које је писац 1861. године издао сакупљене у једној књизи. Први део, *What knowledge is of most worth*, изишло је 1859. у *Westminster Review*; други, старији по постанку, *Intellectual Education* 1854. у *North British Review*; трећи и четврти *Moral Education*, *Physical Education* 1858. и 1859. у *British Quarterly Review*. По признању самога писца, као састав то није најбоље што би могло бити; али „све чини целину која се може примити“.

неискуство, увек неповољно, може да буде замењено и донекле искупљено силном моћи размишљања једног великог и дубоког ума, који се бавио свим питањима физичкога и моралнога света. Без сумње, мораћемо учинити неколико важних ограда и ма колико да се дивимо сјајноме спису Спенсером, ми га не ћемо поштедети критике тамо где мислимо да је то потребно. Али његове идеје, и оне које су најсистематичније и најапсолутније — оне можда највише — заслужују да постану опште познате и ми ћемо радо потписати мишљење познатог американског педагога В. Х. Пена, професора на универзитету у Мичигану, који је рекао да „најкориснија и најозбиљнија књига која је написана о васпитању после *Емили* Жан-Жак Русо-а јесте извесно оглед Херберта Спенсера“.

Делце Херберта Спенсера о васпитању на први поглед изгледа да је мала ствар у огромној целини научнога дела којем је он посветио свој живот и пола века најозбиљнијега рада. Шта је стотина листова на којима укратко износи главна начела умног васпитавања и моралне дисциплине поред толико хиљада страна на којима нам је исти писац представио систем васионе, на којима је објаснио и дефинисао природу у свима њеним облицима, у њеном постанку, у њеном развијању и растењу, не пропустивши да нам прорекне и њену будућност и распадање

које има да наступи? Они су као острвце у огромном океану мисли. И ми се не бисмо чудили да је и сам Спенсер сматрао као релативно неважну ствар овај кратки рад из првога доба — могло би се рећи дело младости — ову књижицу која се једва види поред десет великих свезака у којима је енглески позитивиста, остављајући далеко за собом шест књига *Позитивне Философије* Огиста Конта, једно за другим објавио *Прве Принципе*, *Принципе биологије*, *Принципе психологије*, *Принципе социологије*, и најзад *Моралне Принципе*: отворивши тако на општи живот васионе најплоднију анкету коју је икад предузео и довршио људски ум.

Међутим, од свега што је Спенсер мислио, од свега што је написао, овај кратки нацрт рационалног васпитања највише је учинио да се прослави и прочује његово име, бар у иностранству. Његов успех одјекнуо је силно у свима земљама. Од свих дела пишчевих ово је можда оно које има највише изгледа да ће се одржати: јер су философске претпоставке често краткога века, и у пропасти најбрижљивије израђених система често остане на површини тек понеко зрно здрвога разума и обичне истине, које је философ немарно просуо из своје издашне руке и које потомство збира као скупе драгоцености, са захвалношћу и поштовањем.

Ипак не треба веровати да је спис *О Васпитању* у научном животу Спенсеровом

био само случај, пролазна забава неколиких слободних часова. Да је он правилно схватао огромну важност тога предмета види се по томе што се на њ враћао врло често у току својих публикација.

Уосталом, Спенсер је био психолог и социолог који се није бавио науком само ради науке, нити био од оних научника који се са себичном равнодушношћу затварају у своју кулу од слонове кости; него је, на-против, тако страсно проучавао природине тајне само зато да би из ових извео практичне закључке, и хтео је да скроз позна човечанство само зато да би га учинио срећнијим. По томе он није могао да не мисли о решењу питања на којем великим делом почива будућност и појединаца и друштава. И ако му природа изгледа као резултат непроменљивих закона еволуције, дело „једне добротворне нужности“ као што каже, он је ипак разумео да и васпитање, а то ће рећи људски напор — напор двострук пошто једновременно захтева рад и учитеља и ученика — мора имати своје место у збијеној мрежи детерминизма природних закона; да човечанство, вођено у незадржаном ходу својег развијања несвесном вољом наследности и еволуције, ипак има дужност — а то значи да има моћи за њу — да само собом управља, да се учи, како би убрзало напредак; једном речи, да природа не може бити сасвим без помоћи људске свесне воље

која је боље обавештена о циљу који треба постићи и средствима која треба употребити. И тако нам књига *О Васпитању* долази као признање, хотимично или нехотично, које је философ еволуције и њених неумољивих закона одао — можда и по цену противречења самоме себи — снази и моћи људске слободе.

Није место да овде излажемо, ни у најкраћим потезима, *Систем синтетичке философије*. Ученик Спенсеров, Ф. Ховард Колен, написао је књигу од преко шест стотина страна у намери да начини кратак извод из ње. Несумњиво је да се педагогија увек ослања на философију; и ми ћемо имати прилике да узгред укажемо на оно у чему се педагошке мисли Спенсерове везују за његове опште појмове, за теорију еволуције онакве како је он разумео, за његов морал и његову социологију. Приметићемо само да је спис *О Васпитању* постао у времену кад је Спенсер још тражио свој пут, кад је само назирао најкрупније црте својег система, чија је израда у истини почела тек око 1854. године. Прва свеска *Синтетичке философије* изишла је на свет неколико година доцније, 1866. И да бисмо разумели разлагање Спенсерово о васпитном утицају науке, о корисности природних наука и о дисциплини природних реакција није нимало нужно да се претходно упознајемо са техничком терминологијом која је нераздвојна од његовог

начина расмишљања. Овде није питање ни о „диференцирању“, ни о „интеграцији“, ни о „сегрегацији“, ни о „еквilibрацији“. У јасном излагању *О Василитању* ништа нас не подсећа на сложене формуле које морају бити неразумљиве непосвећеним људима и којима се завршују *Први Принципи*. На пример: „Живот је опредељена комбинација разнородних промена, у исти мах једновремених и узастопних, у вези са коегзистенцијама и спољашњим секвенцијама; или „Еволуција је интеграција материје, праћена покретима, за време чијег трајања материја прелази из једне неодређене и издвојене хомогености у хомогеност одређену и везану“; и т. д. Кад је у почетку своје дуге каријере Спенсер за часак оставио своја чисто научна истраживања да би, с гледишта наставе у школи, одао апотеозу науци, он је хтео да буде разумљив за свакога; и његова књига, која није део његовога система, која је на много места потпуно независна од њега, одликује се јасноћом мисли исто толико колико и јасноћом стила и дубоким и неусиљеним расуђивањем.

Али и ако није потребно — што би овде, уосталом било и немогућно — да посвећујемо своје читаоце, у појединости Спенсерових теорија, не ће бити без користи, пре него што бисмо ушли у испитивање његовог педагошког дела, да се упознамо са радником, са човеком, са општим теж-

њама његовога духа. На тај начин ћемо лакше разумети како је он дошао до тога да се бави питањем о васпитању и под којим га је утисцима обрађивао.

Његов дуги живот, сав посвећен науци, може се испричати у мало речи. То је једнолик живот научника који је целога века само радио и мислио. Он није допустио да га никакво споредно занимање отргне од онога што је он сматрао као свој позив у животу. Он није хтео да прими ни академијске почести и одбио је, на пример, титулу дописног члана Француске Академије, коју му је на неколико година пред смрт понудила Академија Моралних и Политичких Наука у Паризу. Једини догађаји, који би се могли тако назвати и који пресецају једноликост његовога плодног живота, јесу објављивање различитих списа који чине споменик што га је Херберт Спенсер подигао науци и философији. А то су биле, на жалост, и болести које су у неколико махова успориле или и сасвим прекинуле напор његове мисли, парализујући његов преморени мозак. Још 1855., као млад човек — пошто му је тада било тек тридесет и пет година — он је осетио прве наступе болести и после потпуног одмарања које је трајало осамнаест месеци могао је да ради само по три сата дневно. Он је познавао часове клонулости; он је подносио тешке кризе онда кад је, као што сам признаје, објављивао књиге

„које се нису исплаћивале“ и које су му доносиле „више славе него новаца“.

Колико је пута, нарочито у времену од 1886. до 1890., у тешкој периоди нервне изнурености и опште клонулости, очајавао што не ће моћи да доврши огромно дело, које је свршио тек 1896!... И када је у то време, као старац од седамдесет и шест година, издао своју последњу књигу, он није могао да уздржи узвик задовољства: „Осећам се, у главноме, ослобођен и разрешен од своје дужности...“ Он, који је тако често речито устајао против умног преморавања, био је његова прва жртва. Као многи од гениалних људи и он је био живи доказ да физичка слабост није увек сметња духовној снази. Зар није био исти случај и са његовим славним земљаком Дарвином, писцем *Постанка фела*, пошто је, по речима његовога сина, главна одлика његовога живота била у томе, што за пуних четрдесет година није био ни једнога дана здрав као остали свет: За Спенсера као и за Дарвина може се рећи да је живот тих великих трудбеника био „дуга борба против умора и болести“.

Спенсер није био од оних људи који истичу своје ја. Као мудрац, он је свој живот скривао, докле га је Русо објавио и у најинтимнијим појединостима које се најтеже признају. О његовој младости зна се врло мало. Он није као Стуарт Мил причао

доживљаје из својег првог детињства и из доба учења. Али нам је и о њима ипак рекао толико, да се већ у тежњама његовога младог духа може познати клица његовог будућег позива и страсне наклоности ка научном истраживању, његова особита љубав према проучавању моралних и друштвених питања. Он је имао подстицаја за то и у самој својој породици. Један од његових стричева, пречасни Тома Спенсер, пастор по занимању, изгледа да је био предузимљив човек, филантроп, пријатељ сиротиње, сав предан старању о добру својих ближњих, пошто је у селу, у којем је био свештеник двадесет година, основао школу, јавну библиотеку и друштво за узајамно помагање. У свету ништа не пропада и примери старијих припремају мисли и дела млађих. С друге стране, несумњиво је да је Спенсер дар посматрања и љубав према природним наукама наследио од свога оца који је био скроман професор у варошици Дерби и 1814. године, на шест година пре рођења свога сина, постао секретар једног удружења пријатеља науке које је основао Еразмо Дарвин, дед славнога природњака. Он се бавио нарочито ентомологијом и млади Херберт, још као дете, под очевим упутством је у околним пољима скупљао мале збирке инсеката, као што ће доцније, претражујући најскривеније кутове васионе, сакупити неограничену количину факата, огледа и доказа.

„Ко није у младости скупљао инсекте и биљке, тај не ће никад моћи разумети колико узвишене поезије има у пољу и у живој огради крај путева...“ каже он на једном месту.

Треба забележити да је мисао Спенсера још у почетку нагињала питањима морала и политике, и да њих није никад напуштала. 1842. године он је издао своју прву књигу: *The proper Sphere of Government*, у којој је већ наглашавао мисао сталног напредовања; 1850. године објавио је своју *Друштвену Статистику*, а као закључак и круну свога система дао је *Моралне Принципе*.¹⁾ Он сматра као особито важан овај део својих истраживања: „Преко је потребно, каже на једном месту, да се правила доброг живота утврде на начелима науке.“

Спенсер је био, дакле, по души моралиста и онда није могао да не мисли о васпитању. Уосталом, нема предмета којим се он није бавио у жаркој ревности својег енциклопедијског напора. Треба само прочитати три свеске његових *Политичких и научних*

1.) Последњи одељци *Моралних Принципе* изишли су на свет 1892. и 1896. Али, још 1879. „страхујући да га слабо здравље потпуно не спречи у обради предмета о моралу“, Спенсер је објавио први део списка под насловом *Основи еволуционистичког морала*; и на тај начин је пореметио већ смишљени ред својих публикација, пошто су други и трећи део *Принципа Социологије* који су, по логици морала доћи пре морала, изишли на свет тек после, 1880.

Огледа, где после чланка „О саставу сунца“ или „Хипотезе о млечном путу“ прелази на исто тако документовано расправљање о „философији стила“, о „Постанку лирике“ или о „Радњи и поступцима жељезничких управа“, па увидети да нема предмета који њему не би био познат. Како би онда могао да остане равнодушан према васпитању?

Заиста, оно што нарочито обележава Спенсеров начин мишљења јесте пре свега необично пространство сваковрсне обавештености. Узмите на крају његове *Синтетичке философије* листу онога што он назива својим „референцијама“, списак писаца на које се позива да би оправдао садржину свакога свог дела: и ви ћете увидети како је бескрајна разноврсност његове лектире. Шта он не зна? О чему није обавештен? Он наводи Аристотела, побија Канта; али је поред тога упознат и са обичајима и празноверицама аустралијских урођеника. У почетку своје каријере Спенсер је био инжењер у служби једне жељезничке компаније, али га је живост његовог истраживачког духа брзо отргла од тога незахвалног посла, и он је своју силну урођену интелигенцију обогатио свим благом модерне науке. Он је проучавао морална и религиозна веровања људи исто као и физичке законе гравитације. Он је посматрао обичаје и ношњу разних народа исто тако пажљиво као и кретање звезда. Он познаје Ескимозе и Папуанце не мање

него Грке и Римљане. Он зна шта се дешава код становника Фица у архипелагу Океаније, али му није непознато ни како се негују деца у Паризу и у околини Париза. Енглези, захваљујући својој колонијалној снази и трговинским везама са свима деловима света, налазе се у особено повољном положају да проучавају људе. Докле год иде политички утицај Енглеске, докле год се шири њена индустријска експанзивност, дотле продиру за њима и опажања њених филозофа. На тај начин је и Спенсер могао да задовољи своју жеђ за знањем и да за заснивање својих психолошких и моралних теорија узима материјал од свих цивилизованих народа, као и од дивљих племена целог света.

Може се приметити, и то је истина, да је Спенсер обема рукама скупљао опаске других, много више него што је сам посматрао. То је на извештајан начин нагласио и сам Дарвин, који је био један од најодушевљенијих његових поштовалаца. Он је 1866. године писао: „Кад би г. Спенсер више посматрао, ма и по цену да по сили закона о равнотежи изгуби нешто од своје мисаоне снаге, он би био човек за дивљење...”

Ова „мисаона снага“, ова моћ конструкција, јесте друга карактерна црта Спенсера. Овај скупљач факата је мислилац, индуктивиста. Њега оживљава и њиме влада тежња за уопштавањем, геније синтезе. Нема

мислиоца који би га превазишао у везивању и сређивању мисли, у логичном и систематском излагању. Он је по томе енглески Огист Конт, иако никад није хтео признати да је ученик оснивача француског позитивизма, иако је речито бранећи своје неоспорно право на оригиналност, нарочито истакао своје разилажење с њим у брошури која се зове: *Reasons of dissenting from M. Comte*. Том својом особином, мисаоном снагом, заслужио је да га назову и „позитивистичким Спинозом“ да је позитивиста он ни сам не одриче; а Спиноза је у извесном смислу зато што својим индукцијама, готово исто тако непобитним као што су геометријске демонстрације писца *Eukle*, покушава и сам да створи систем света.

Што је Спенсер због смелости своје мисли наишао у својој отаџбини на критику и противљење, а још више на равнодушност, није нимало чудно. Енглески дух, по разлици од германскога, мање је смео у спекулативном схватању; он више воли тачно запажање и обазриву и умерену индукцију него несигурне претпоставке. Али је Спенсер изазвао много и дивљења, и то код најславнијих међу својим савременицима. Дарвин га је обасипао доказима своје наклоности. Између природњака који је на посматрању различности фела поставио теорију о одабирању и о еволуцији бића, и философа који је својим смелим уопштавањем хтео да

објасни и протумачи све ствари „у реду еволуције“, морала је постајати симпатија по избору. Кад је 1859. године Дарвин објавио *Постанак фела*, он није могао наћи читаоца спремнијег да га разуме и да му одобри него што је био Спенсер. Неколико пута овај му је писао и честитао му на његовим „изванредним“ радовима. Од године 1852. ова два еволуциониста везана су научним пријатељством, које никад није било поколебано. „Ја предвиђам, говорио је 1870. године Дарвин, да ће доцније Спенсер бити сматран као највећи филозоф енглески нашега доба, ако га још не изједначе и са највећим филозофима прошлих векова“. Похвала коју такође треба забележити долази од Стурта Мила, у његовој књизи о Огисту Конту: „Спенсер је један од најдубљих мислилаца које је дала енглеска философија, човек пун истинског научног духа . . .“

Инспирацију овога истинског научног духа наћи ћемо и у плану васпитања који је Спенсер начинио. А свима својим другим особинама он је овде додао и изванредне особине стила, које зацело нису умањиле успех његовога дела. Ако план учења који ће нам предложити, у својој научној искључивости, може код оних који би га усвојили да доведе у сумњу вредност литерарних особина, не може се узети да је Спенсер њих занемаривао кад се тицало самог њега. Никад филозоф, излажући апстрактне мисли,

није имао више јасноће, лакоће и пуноће у излагању. Оштроумна запажања, слике и сјајна поређења улепшавају озбиљну основу његовог дубоког размишљања. Тежина научничког знања код њега није угушила жицу хумора. Једноликоост философског расправљања он радо прекида простим излагањем, приповедајући нам шта говори радник „који ћаска пушећи на лулу“ или слушајући шта за столом разговарају сеоски домаћини, у крчми, недељом, после проповеди коју су чули у цркви. Па ипак, ток његових живих и разноврсних мисли иде по нарочитом, пажљиво смишљеном плану. Рекло би се да писац пушта на вољу полету и ћуди своје мисли. Не, он на њу пази, он њоме управља. На крају сваког свога разлагања он се стара да га сведе и да му суштину збије у неколико простих и јаких формула. Ако му се кадгод и деси да понови оно што је једном већ рекао, он на двадесет различитих начина, увек занимљивих, уме да занесе машту својих читалаца. Једном речи, књига *О Васнишању*, написана живо и духовито, нема ни у колико тежину једног дидактичког списка и она нас све до краја занима као какав пријатан разговор. Спенсер је био један од оних срећних писаца који, пошто су годинама са испосничким стрпљењем спремали огромне научне компилације, могу да лаким пером, као од шале, напишу сјајан чланак за какав часопис.

II.

Да бисмо били одмах начисто с погледима Спенсеровим у ствари васпитања, довољно је да наведемо место на којем се он служи причом о Пепељузи да би објавио блиско одбацивање литерарних студија и потпуни триумф науке. „Парафразирајући једну стару бајку која нам је дошла са Истока, могло би се рећи да је у породици људских знања Наука била паћеница, Пепељуга крај огњишта, која у тами свога живота крије непризнату лепоту. Сав посао пада на њу; њеној умешности, њеној бистрини, њеној оданости дугује се за све пријатности и угодности у животу; и док она тако не престаје служити друге, њу саму занемарују и држе је у страни, како би њеним поношљивим сестрама било лакше да се покажу у свету. Али поређење иде и даље. Приближујемо се крају приче: и тада ће се прилике променити. Кад охولة сестре падну у заслужени заборав, Наука, проглашена у исти мах за најдражу и најлепшу, попеће се на престо . . .“ Не може се бити јаснији настаће опадање и ишчезавање књижевних студија,

којима као да се одриче и та заслуга да доприносе пријатностима живота, и настаће победничка влада науке, која ће у будућности управљати школом исто онако као што управља светом. У старој препирци између старих и нових, између хуманизма и реализма, Спенсер је одлучно стао на једну страну. Он се ни тренутка не колеба између противречних тврђења специјалиста који без престанка обнављају приказ из познате Молијерове комедије и, као учитељ филозофије и учитељ играња, траже првенство сваки за своју вештину и препиру се о правцу учења. На питање: „Које знање вреди највише?“ он одговара: „Наука, скуп наука, све науке“.

Та распра није нова. Она је обнављана у више махова, силно, не без страшног противречења; и поред свих одлучних закључака Спенсерових може се рећи да то питање није још решено. У Француској је 1837. остала без резултата славна полемика у којој је Ламартин својом привлачном речитошћу бранио класичне студије и тражио за њих част да буду увод у моралне идеје, неприкосновени део наслеђа које примамо од цивилизације: „Без књижевних студија нестало би човечности“ тврдио је он, док је Араго са свим ауторитетом својега знања објављивао надмоћност научних студија. То питање остало је нерешено и у Енглеској 1836. године, кад је пречасни Тома Вевел

хтео да заснује васпитање на математици, као што се радило на универзитету у Кембрицу, а философ Хамилтон устао у одбрану књижевних студија и убедљиво доказивао да би васпитање, сведено на апстрактне науке, било скучено и ограничено и да геометрија, по речима Волтеровим, усправља само праве духове. Уосталом, специјално у овој прилици било је говора само о математици, а са Спенсером се борба пренела на шире земљиште и развила између свих наука и класичног хуманизма. Та борба није окончана ни 1866. кад је Стуарт Мил, у сјајном говору одржаном на универзитету Св. Андреје одбио да жртвује који било од ова два елемента, подједнако неопходна људском васпитању, и кад је узвикнуо: „Истраживати да ли опште васпитање треба да се оснива на изучавању језика или на наукама, значило би исто што и испитивати да ли сликари треба да буду цртачи или колористе, да ли кројач треба да прави само капуте или само чакшире. Зашто не обоје? одговорио бих ја“. Не изгледа да је то питање окончано ни у наше доба. У току велике анкете коју је не давно предузео француски парламенат било је гласова, чак и хуманистичких, који су изјављивали да су класичне студије осуђене да ишчезну пре или после; али је било и других, и то не слабих, који су не одричући оправдану и све већу потребу научне наставе ипак за књижевност тражили

прву, ако не и једину улогу у образовању духова.

Застава научног васпитања развијена је много пре Спенсера; њу су уздизали и Рабле и Кондорес и многи други, а нарочито Дидро, који је пре Огиста Конта покушао да класификује науке према сразмери у којој оне доносе користи и одговарају општим потребама, и који је литерарне студије унео тек у последње године својег наставног плана. И сами песници су протестовали против претеривања у књижевним студијама; пре три стодине година Милтон је жалио судбину ђака које рђаво схваћено васпитање приморава да „вечито капљу над досадном граматиком“. И у колико човечанство напредује, у толико расте и амбиција научног васпитања. У Француској Бертло наглашава „потребу да се деца зарана навикну на научна схватања и методе“ пошто се класично васпитање „све више оставља једној мањини“. И сам Ренан изјављује да „научна истраживања не треба да буду остављена само неколицини љубитеља или радозналих“. ¹⁾ У Енглеској Лобок, да друге и не помињемо, тврди да је научно васпитање „народна потреба“. Дарвин се слаже са Спенсером о реформи васпитања као што се овај с њиме сложио у теорији о постанку фела. 1852. године, кад се најзад решио да пошаље у

¹⁾ *Les Services que la science rend an peuple*, конференција одржана 1869., а објављена у *Grande Revue* у јуну 1901.

колеж у Регби најстаријега од своје седморо деце, он је писао: „Нико не може искреније од мене презирати ово стереотипско васпитање; па ипак ја немам храбрости да полупам прозоре на тој старинској згради...“ Спенсер их је полупао у више махова. Али, нарочито, он је покушао оно што није учинио нико пре њега: хтео је методички и потпуно да докаже корисност и капиталну важност науке са гледишта да је она битни принцип човековог опредљења и, према томе, главно оруђе његовога васпитања.

Определење човеково је срећа. Наравно не она срећа коју замишља рђаво упућена себичност или тесногруди утилитаризам: него срећа у племенитијем смислу речи, која подразумева срећу других у истој мери у којој и лично благостање; срећа која претпоставља задовољење алтруистичких осећања исто толико колико и личних наклоности. Срећа је живот у свој својој пуноћи, живот у којем је развијена сва радна снага човека. То је релативно савршенство, допуштено људској природи док она још није достигла врхунац свога развића: јер ће доћи дан кад ће човечанство бити апсолутно савршено. Савршенство је од овога света, али ће се оно достићи тек дуготрајним развијањем, на крају рада који мора да траје вековима. „Само ако човечанство не пропадне и ако ред ствари остане исти, преображаји које је човечанство поднело и они које ће још

подносити морају се завршити савршенством. Извесно је, да ће онога што ми зовемо злом и неморалом напоследку нестати. Извесно је, да човек мора постати савршен ! . . . “ Док су некадашњи философи златно доба гледали у прошлости, јер је у њиховим очима савршенство непосредни дар Творца своме створењу, Спенсер га поздравља из даљине у будућности, као дело вековног напора природног, као резултат непрекидних успеха човечанства које се усавршава с нараштаја на нараштај, које ће на стабло својих примитивних нагона мало по мало накалемити читаву вегетацију нових осећања и које ће најзад, захваљујући нагомиланом наслеђу, неосетно средити и појачати своје урођене природне врлине. Идеалан човек по Русо-у био је замишљено примитивно биће које је Провиђење створило. Савршен човек по Спенсеру биће израђени производ наследности и еволуције. То није Палада Атина која наоружана излази из мозга Јупитеровог. То је изданак једне расе која је у цветању достигла врхунац свога развића. То је биће које су полагано спремала покољења једно за другим, биће у коме ће се скупити све особине, стицане постепено, и које ће поступним прилагођавањем постићи да живи у друштву „као што риба живи у води или тига у ваздуху“. И онда ће човек постати ако не Бог а оно савршена животиња коју ће у свима стварима водити изврстан и

непогрешив нагон. Наслеђем примљена алтру-
истичка осећања имаће на његово држање
свемоћни утицај. Он ће морално делати лако,
без тешкоћа, као што тица гради своје
гњездо, као што паук испреда своју мрежу.
Усиљавања више неће бити. Нестаће борбе
између добра и зла. Остаће само пријатна
и лака послушност навикама које су ранији
нараштаја усвојили а које су се код доцнијих
претвориле у неодољиве нагоне.

Али смо ми још врло далеко од овога
земаљског раја, и он је за нас само сан.
Ми живимо у једном од оних прелазних
доба, кроз која човечанство иде његовоме
остварењу. И очекујући да еволуција и
наследност доврше своје дело треба да
мислимо на човека садашњег доба који се
још тако слабо прилагођава условима живота.
У колико се више може, њега треба спре-
мити за потпун живот који је циљ људске
судбине. Ми смо још у добу напора. И због
тога се појављује потреба васпитања, ма
колико оно било ограничено и његов утицај
ослабљен неумољивим законима по којима
човечанство иде у напред. Васпитање, уоста-
лом, не користи само ономе који га прима:
оно има удела и у спремању карактера оних
којима ће дати живот биће које васпитавамо.
У колико садашњи нараштаји прилагоде своја
дела законима васпитања, у толико ће бити
плоднији извори живота које они буду
предали будућим нараштајима. Са ове тачке

гlediшта још једном се види колико је узвишен и племенит позив васпитања, пошто оно није ствар само једне личности ни интерес појединца, него је интерес целогa човечанства чији ће се напредак убрзати или успорити према томе колико васпитачи добро или рђаво испуњавају своју дужност.

Шта дакле треба да буде то васпитање које би се могло дефинисати као лично и привремено спремање за потпун и дефинитиван живот човечанства? Да бисмо то дознали треба прво да будемо начисто са елементима једнога потпуног живота и да побројимо и средимо различите облике активности које га сачињавају. Кад то будемо учинили схватићемо право опредељење човеково и тако ћемо доћи до критериума, до мерила, које ће нам омогућити да учинимо разуман избор између разних предмета учења и да утврдимо релативну вредност различитих знања: јер једно знање вреди онолико колико је више или мање погодно да олакша вршење онога што доприноси у исто време и срећи једнога лица и срећи друштвеној.

Спенсер је начинио врло јасан преглед животних функција. Ако их је и поделио у јасно одвојене категорије, он није заборавио напоменути да су оне међу собом тесно везане и чврсто спојене, и да све заједно чине једно све, једну целину, од које ни један део не би могао некажњено бити занемарен или пропуштен.

Човек је на првом месту позван да живи физичким животом. Ако не умете да очува своје здравље и своју снагу биће неспособан за сваки рад. Потребно је, дакле, да се у реду различитих људских дужности на прво место стави рад који непосредно иде на то да осигура очување индивидуе.

Али није довољно бити здрав и крепак, треба умети и зарадити не само свакидашњи хлеб него и више: из тога произлази друга врста рада, којем је циљ стварање и течење материјалних добара, свих ствари које су потребне животу и које доприносе, и ако посредно, личној сигурности и личном одржању.

Кад су живот и благостање једне личности осигуране, хоризонт се шири. Човек је дужан да своје способности употреби у служби породице. У трећу категорију трудова долазе они којима је циљ да исхране и подигну децу.

За оцем породице долази грађанин. Овде се указује нова серија радова који, узгред буди речено, зависе од ранијих, јер је добро у породици основ добро у држави.

Најзад се људско биће довршава и крунише активношћу која би се једном речи могла назвати „естетичком“ и која, користећи се слободним часовима, задовољава осећања и укус уживањем вишега реда, уживањем у књижевности и вештинама.

Види се одмах какво ће бити васпитање подешено према таквом схватању живота: васпитање позитивно и практично, васпитање

створено за народ индустриалаца и људи од посла, у којем је незаинтересовано неговање људских способности допуштено само као допуна, и у којем је књижевна и уметничка настава, потиснута на последње место и — што је главно — условљена извесним благостањем, врло близу да постане само узгредна ствар. У класификацији коју нам је предложио Спенсер постоји једна празнина, једна озбиљна омашка. Понеким васпитачима, нарочито Русо-у, пребацивало се да су отишли у крајност с „човеком у себи“, да су корисно жртвовали идеалном и да су ради опште духовне културе занемарили спремање за прави живот. Спенсеру би се могло замерити противно. Он мисли само на радника, на индустриалца, на оца породице и на грађанина, а саму људску личност просто заборавља. Изгледа да се нимало не брине о унутрашњој активности, оној која чини човека, која развија његове интелектуалне, и моралне способности, његову савест и његову интелигенцију, његову осетљивост и његову вољу. Његов ће ученик бити пун знања које се може применити на потребе утилитарног живота; али се не види да је спреман за обавезе моралног живота. Он ће живети дуже од осталих људи. Он ће успети у својим пословима. Али где ће научити да буде човек добар, осетљив, mudar, енергичан, једном речи човек? Било би можда сувише рећи да ће он бити само машина за подмиривање

потреба материалног и себичног живота или за испуњавање породичних и друштвених захтева. Али је извесно да га нису васпитали за њега самога и да није учињено ништа за осигурање његовога личног развијања и усавршавања.

Ми бисмо, дакле, тражили од Спенсера да у каталог људских активности унесе на друго место, одмах иза рада којем је циљ телесна нега, рад који се односи на моралне особине и који ствара једну личност у свој њеној снази и њеном достојанству; рад којим сваки човек, независно од свога положаја у друштву, вежба и образује своју савест, своје срце и свој карактер. И ако се ова исправка прими, онда се цео план живота, па по томе и план васпитања, мења: јер се онда књижевне студије неће задовољити запостављеном улогом коју им додељује Спенсер, као учењу ради забаве и одмора, само као допуни личнога благостања: оне ће тражити своје место *пored* наука, као важан инструменат у општем васпитању.

После ове ограде — а она је главна и њена ће се важност показивати све више у колико будемо улазили у појединости — све се може похвалити и примити без поговора у оном делу излагања Спенсеровог у којем он непобитно утврђује потребу научне наставе ради развијања и упућивања оних људских особина које је он унео у свој програм.

На првом месту, у ономе што се односи на очување личности, није тешко показати каквим се опасностима човек излаже ако не познаје законе живота и ако није учио физиологију. Уосталом, у овоме делу васпитања сама „Природа“ узима на себе главну улогу. Пошто је здравље најглавније од свих ствари, пошто је оно услов за све остало, „Природа“ није хтела да његову судбину остави нашем незнању или нашем лакоумљу него је у своје господарске и сигурне руке узела старање о њему. Осећаји које нам је подарила, потреба за храном, глад коју осећа већ и новорођенче, осећање топлоте и хладноће, умни умор, обавештавају нас о нашим потребама или нам откривају какве нам опасности прете. То су саветници чијем мишљењу морамо да се покоримо. Једном речи и, као што каже Спенсер, „телеолошки говорећи, Природа нам је у нашим чулима дала будну стражу која бди над нашим телом и над нашим здрављем“. То је први пут, али не и последњи, што видимо филозофа еволуције да се позива на „Природу“ као на неку врсту Провиђења које се стара о добру човечанства. Треба дакле само пустити на вољу природи и користити се њеним саветовањем поштујући га: а то је већ и Русо хтео.

Али инстинктивном упућивању природе треба додати директиву знања и у томе Спенсер допуњава Русо-а, настављајући оно

што је он започео. Колико је људских биће осуђено на дуготрајне и тешке болести, на општу слабост, на престарелост или на прерану смрт само зато што не познају правила хигијене и законе физиологије! Наши физички греси, као што их назива Спенсер, чине од живота, уместо добра и трајног задовољства што би он могао бити, дугу патњу, терет и мучење.

Ми то нећемо порицати: али нас примедба коју смо горе нагласили збуњује и зауставља. Извесно, наука је неопходна да нас упуту у старању о нашем здрављу; али, је ли она и довољна за то? Да ли је *знати* исто што и *моћи*? Нарочито је ли то *хтети*? Хигијена ће нам рећи каквим физичким боловима може да буде повод какав неразмишљен поступак; хоће ли то бити доста да нам улије и воље или снаге да тај поступак избегнемо, ако нам се он иначе допада? Да бисмо одолели привлачности неког задовољства чије су нам штетне последице познате, потребно је да будемо наоружани још нечим поред знања, потребно је да будемо прожети бар осећањем човековог достојанства, ако не чим више. У одељку о моралном васпитању Спенсер и сам признаје да наука није савест. Нарочито, наука није воља.

Потребна да помогне природи у делу очувања личности, наука је исто тако неопходна за осигурање и успех сваког професионалног предузећа и начина зараде. У

овоме Спенсер потпуно триумфује. Ко му без поговора неће признати да је техничка настава преко потребна; да само знање из физиологије, биологије и других наука може да омогући стварање и растење богатства, а то значи индустријске и трговинске операције; да је произвођачу, као и трговцу, потребна математика; да ни земљомер, ни архитекта, ни зидар не могу без геометрије као што грађевинар не може без механике нити пољопривредник без хемије; да шта више „данас нема индустрије која се не ослања на хемију.“ ? . . . Као што је 1836. говорио Араго, репа се не може беседништвом претворити у шећер, нити сода александрицем извадити из морске соли. Панегирик науци због услуга које она чини материјалним интересима не би могао имати ни неверника ни противника. Неоспорно је да је она преобразила свет својим проналасцима и небројним примењивањем својих истина; да је „сељаку нашега доба умела прибавити угодност за коју некад ни краљеви нису знали“; и да, према томе, треба на све стране ширити и на све примењивати научно васпитање чију су важност разумели сви индустријски народи, нарочито Немци. Међутим, да ли је истина да оно одговара свима потребама човечанства? У многим облицима позитивног и практичног васпитања које Спенсер препоручује са оправданим одушевљењем сасвим је заборављена

једна ствар : само васпитање. Наука је анализовала физичке силе и ставила их у службу човеку. Али ако је уз помоћ физичких сила успела, на пример, да оживи и покрене парне и електричне машине које је створила, је ли извесно и је ли доказано да је у стању да произведе и развије и моралне моћи, без којих би човечанство било понижено и недорасло своме позиву, иако би изобиловало у материјалном богатству и машинама ?

С друге стране, води ли Спенсер довољно рачуна о томе колико се научна настава може прилагодити различном добу старости и је ли она у истини схватљива за децу ? Има наука тешких ; а у свима постоје тамни одељци. Хоће ли дух дечји бити у стању да их разуме, нарочито ако, као у Спенсеровом плану, није за то спремљен општим образовањем. Колико је правилније мислио Стјуарт Мил, кад је у напред поменутом говору рекао : „Специјална знања тражи само извештан број младих људи, па и то тек онда кад су завршили васпитање у правом смислу речи. Добра или рђава употреба ових знања од њихове стране зависиће нарочито од природе њиховог духа ; а дух се може образовати само општим васпитањем. Пре него што постану адвокати, лекари, трговци или занатлије, људи су људи . . .“ Овде се Мил слаже са Русо-ом.

Стичући професионално знање које ће му помоћи да успе у пословима, човек не

ради само за себе: он осигурава живот своје породице. Али старање о породици захтева и нешто друго: будући отац и будућа мати треба да су посвећени у вештину васпитавања деце. У садашњем васпитању, међутим, није предвиђено ништа што би од родитеља стварало прве васпитаче њихових синова и њихових кћери. Са својим урођеним хумором Спенсер примећује на једном месту: „Ако би, по каквој изванредној случајности, дошао дан у којем од све наше цивилизације не би остало других трагова осем гомиле уџбеника или свежња ученичких задатака, можемо замислити какво би било изненађење једног старинара тога будућег доба који би нашао да се у свима тим хартијама не налази ништа што би показивало да су ученици били спремани за свој позив очеве породице. Ово је морао бити какав течај, *curriculum*, за нежење, закључио би он. Видим у свему доказ брижљиве наставе о многим предметима, нарочито из мртвих или страних језика (што, уосталом, даје места претпоставци да тај народ на своме језику није имао књига вредних да се прочитају); али не налазим ништа што би се односило на вештину васпитавања деце. Међутим, није могућно да је тај народ био толико плиткоуман да занемари најважнију људску дужност... Ово је зацело план учења само за какав калуђерски ред...“

Ако се ствари у будућности не промене, за то неће бити крив Спенсер. Нема питања које му лежи на срцу више од овога. Страшно је и помислити, каже он, да је судбина младих нараштаја остављена случајностима укореењених навика, слепом нагону и предрасудама дадиља и баба. И мораће се понављати још много пута пре него што буде саслушана истина да је изучавање природних закона, по којима се развијају тело и душа, прва дужност родитеља. Тридесет година после Спенсера то је рекао и Сили у својим *Спудија о детињству*. Он је нагласио нарочито матерама да је неопходно нужно темељно познавати природу ових „мајушних немих створења“ која су оне ружне да задахну душом пошто су им дале живот, јер ће их само тако моћи водити путевима човечности. Колико је матера које су се одазвале овом позиву?

Васпитање за грађански живот није мање важно од васпитања за родитељске дужности. И овде ће се васпитавати науком. Којом науком? Свакако историјом. Али може ли се историја назвати науком? Она се не налази у Спенсеровом списку наука у којем их је он, као што је познато, поделио у три категорије: *науке апстрактне*, логика и математика; *науке апстрактно-конкретне*, механика, физика, хемија; и најзад *науке конкретне*, астрономија, геологија, биологија, психологија и социологија. У сваком случају

то неће бити историја оваква каква је данас и како се предаје у нашим гимназијама и школама, гомила мртвих факата, историја некорисне ерудиције, историја аристократска која нам упропашћује време приповедајући нам догађаје из живота појединих владара и сплетке дворана и великаша ; као што неће бити ни војничка историја која набраја *Петнаест одлучних бипака у историји*. Хоће ли грађанин бити боље обавештен о својој дужности на идучим изборима зато што су му познати ти догађаји из прошлости који у садашњости немају никакве важности ? Не. Те тривиалности историје могу се учити из радозналости и ради задовољства ; али оне не могу имати практичног утицаја на држање наших савременика. Оно што је важно јесте, и у прошлости и у садашњости, историја народâ, њихових установа и њихових обичаја, њихових веровања и њихових закона ; то је она што би се могло назвати именом *Дескриптивне социологије* која нас уводи у интимни живот појединих насеља, која нам објашњава њихово напредовање, њихово умно и морално стање у разним вековима, као и њихову индустријску организацију, њихове еснафе и удружења ; која нам, једном речи, открива законе социалне еволуције.

О овоме би се могло дуго говорити. Како бисмо одобрили Спенсеру да је историја војничких дела и великих херојских напора

који су решавали судбину читавих народа некорисна за образовање грађанске свести? Овде, као и свуда, Спенсер жртвује васпитање осетљивости позитивном учењу. Његов грађанин ће умети да анализује установе своје отаџбине, али хоће ли умети ту отаџбину и да воли? Зар му неће недостајати управо оно без чега је и најпотпуније знање бесплодно: поштовање закона, љубав према човечанству, пламен родољубља? С друге стране, како бисмо пристали да из учења историје изоставимо животописе великих људи и излагање великих и лепих дела? Спенсер се сувише ослања на природу и на оно што он зове „моралном интуицијом“, на ону врсту инстиката који су се стицали полагано с покољења на покољење. Извесно је да између родитеља и деце постоји наслеђивање, али између предака и потомака мора постојати и општење друге врсте, које такође има своју вредност: општење које се оснива на свесном подражавању и разумном дивљењу лепим примерима из прошлости.

Васпитање Херберта Спенсера обухвата све што је неопходно за образовање позитивних и практичних духова. Али ни на једној страни те књиге нећемо наићи на старање о култури осећања и наклоности.

Осећање и инспирација недостају чак и књижевном и уметничком васпитању онаквом како га појима Спенсер и које по њему представља последњу тачку људске актив-

ности. Да би могао бити уметник или песник, човек мора постати прво научник. Парадокс није нов. И Дидро је тврдио да је прави песник жива енциклопедија и да је „ученост“ главно обележје којим се Волтер разликовао од својих противника. Спенсер, уосталом, има сасвим особите разлоге којима покушава да оправда своју поставку. Пошто је уметност — сликарство, вајарство или поезија — само представљање природних лепота или душевних узбуђења, уметник не би могао успети у своме делу ако претходно није природњак и психолог. Да би произвео ефекат и нашао прави тон уметник мора, поред познавања свога предмета, бити начисто и о природи утисака и емоција које његове творевине изазивају у духу његових гладалаца или његових слушаца. Наука је за стварање уметности исто тако потребна као и за уживања у њој. Најзад, између науке и уметности не постоји супротност коју људи обично замишљају; и Спенсер има много лепих места на којима доказује да је наука пуна поезије. „Мислите ли, каже он, да капљица воде, која је за многе људе само капљица воде, губи нешто од своје занимљивости у очима физичара зато што он зна да су елементи из којих се она састоји спојени снагом која би, нагло ослобођена, произвела муњу? Мислите ли да проста пахулица снега коју незналица гледа немарно неће изазвати узвешеније утиске у духу

научника који кроз микроскоп открива fine и чудесно разнолике облике снежних кристала? Мислите ли да једна заокругљена стена, избраздана паралелним пругама, изазива исто онолико поезије у машти непосвећенога, колико код геолога који зна да се на тој стени, пре милион година, ширила глечер? . . .“

Пристаћемо на то да је наука поезија и да из посматрања природе могу да потеку нови избори лепоте. Али је сасвим друго питање може ли наука да замени књижевне студије у образовању песника. Ни у ком случају наука не може послужити као извор вештине исказивања мисли. Извесно је да песнику лиричару неће она улисти оно нарочито одушевљење које га надахњује. Рећи да је драмски писац научник зато што „посматра“ живот људски значи играти се речима: јер у његовом посматрању нема ничега научног. Али да не идемо даље. Ако у заблудама Спенсеровим и постоји искра истине, мора се признати да њу јако помрачавају софистичка претеривања. Како ћемо, на пример, моћи озбиљно тврдити да су рђаве музичке композиције само зато такве што им недостаје истине, то јест науке? Да, науке, али науке која је основана на уметничком посвећивању, на проучавању музичких ремек-дела и, изнад свега, на топлоти осећања и гениалном надахнућу које нема ничег заједничког са индукцијама или дедукцијама чисте науке.

Нарочито би се могло Спенсеру пребацити што је естетичко образовање свега на најмању меру. Он на једном месту тврди да то није из подцењивања: „Ма да смо књижевно и уметничко васпитање ставили у последњи ред, ми тиме ни у колико не изостајемо у поштовању које њима припада. Без осећања која у нама изазивају лепоте уметности или лепоте у природи живот би изгубио половину своје дражи . . .“ Па ипак је мишљења да у васпитању, као и у животу, развијање укуса има права само на слободне часове. Тих слободних часова биће зацело више кад природне силе постану потпуно потчињене човековој власти. И Ренан је сањао о будућности у којој би напредак науке био „искупљење радника“ и у којој би човечанство, ослобођено материјалних брига, могло слободно да се преда естетичким уживањима. Исту је мисао изнео и Рихард Вагнер 1850. године у својој књизи *Уметности и револуција*. Али је заблуда управо у томе што се књижевност и вештине ограничавају на чисто рекреативну улогу. У очима Спенсеровим оне су само „цветање“ цивилизованог живота. Према томе, њима ће се занимати на последњем месту, као што чини баштован са цветом, пошто је претходно осигурао растење биљке у корену, стабљичи и лишћу. Ми сматрамо, напротив, да је естетичко васпитање неопходно нужно ради тога да људској биљци

да срж, моралну храну која јој је потребна. Оно није само круна цивилизација : оно је њена основа и један од битних принципа умнога живота.

Довде је Спенсер сматрао науку само као вођу у животу, као светлост која обасјава пут човечанству. Али он осећа да питање није исцрпљено и да има места примедбама. Да би на њих одговорио он доказује да наука није само скровиште корисних знања, него да је и васпитна у истој мери у којој је инструктивна, да она дух „образује“ исто толико колико га и „учи“ ; да је наука у исто време и дисциплина и поучавање. Ово је деликатно питање и мора се признати да га наш писац расправља прилично немарно. Колико је у првом делу питања опширан, толико је кратак и уздржљив објашњавајући други део. „Приморани смо, каже он, да овај део нашег предмета пређемо релативно брзо“ ; и не посвећује му, заиста, више од пет или шест страна. И кад додаје да „срећом, питање и не захтева дуго расправљање“, ми смо далеко од тога да се сложимо с њим, пошто је то главно питање, питање над питањима.

Главни разлог који Спенсер истиче као оправдање своје вере у васпитну вредност науке такве је врсте, да нас мора изненадити. То је закључак изведен *a priori*, основан на опредељености природе и њених мудрих и добротворних тежња. „Није могућно, каже

он, да наука која је неопходна с гледишта наставе и упућивања људске активности не буде у исто време и најбољи инструменат умне гимнастике“. Мислити да није тако „значило би претпоставити извесну недоследност у савршеној економији Природе“. Другим речима, „Природа“ зна шта чини: она се не може преварити и смислити план у којем би корисно и добро у једној ствари било некорисно и рђаво у другој. Морамо признати да ово значи ићи сувише далеко у оптимизму и вери у телеологију. Гледати у природи једну опрезну и непогрешну силу која се стално брине о томе да човеку уштеди труд и време, значи просто претеривати. Спенсер природу персонификује и, могло би се рећи, ствара божанство од ње; треба запамтити да он њено име пише увек великим словом. Овоме се не треба чудити. У основи, доктрина о еволуцији, и поред својег позитивистичког изгледа, ипак је од свих облика философије онај који и самим стварима придаје извесну интелигенцију; јер тврди да природа својим несвесним али правилним и сигурним делањем ствара мало по мало уређен и складан свет. За њу не постоји, као за стару философију, раније одређена и раније утврђена хармонија, него постоји хармонија у току рада која се остварује из дана у дан, непрестано продужавајући дело једне тајанствене и непознате интелигенције која управља судбином света.

Спенсер се, међутим, не задовољава овим веровањем у природу, што би веома упростило ствар. Он хоће да дискутује и „прелази на доказе“. Само је та дискусија скраћена а докази врло недовољни. Његово доказивање своди се у главnome на то, да науке могу исто тако добро као и изучавање језика да извежбају памћење и моћ расуђивања. Ако је реч о томе да се само наизуст науче имена и факта, очевидно је да науке пружају детету исто тако широко поље за вежбање као и књижевне студије, а можда и шире. Да узмемо, на пример, природне науке. Тела проста и сложена, звезде и млечни пут, три стотине и двадесет врста биљака, два милиона облика животињског живота, могу да испуне памћење једнога ученика толико и још више него историјски датуми или хиљаде речи којег било језика. Али шта ће дете добити у замену за то? Истина је да су, као што каже Спенсер, науке претежније од књижевности за образовање расуђивања и да је слабост расуђивања опште зло. Али није ничим утврђено да вежбања у превођењу, која су нераздвојна од изучавања једног језика, било живог било мртвог, не помажу развијање мишљења и расуђивања. Зар граматика није изврсна практична логика? Каже се да науке личним посматрањем, потребом испитивања и проверавања и тачном употребом доказа ослобођавају дух, а да га књижевност потчињава.

Ово је смисао те речи, каже јасно речник. Или: такво је правило, стоји у граматичи. И на тај начин изучавање језика повећава поштовање ауторитета које омета самостално мишљење . . . А зар науке, онакве бар како се могу предавати деци, немају своја правила и своје аксиоме, своја формална и још апсолутнија dictata? Напоследку, изучавање књижевности није ограничено на учење речи и правила синтаксе; зар не треба ни у шта рачунати племенита осећања и лепе мисли које налазимо у делима великих писаца, све оне вечне истине које су исто тако ослободитељице духа и карактера?

У овоме тако различно схваћеном питању о васпитној вредности наука постоји једна нарочито занимљива ствар: науке, које се јако разликују једна од друге по својим предметима као и по својим методама, не могу рачунати на подједнаку вредност у дисциплини духа, претпостављајући да оне ту вредност имају. Спенсер се бавио овим деликатним предметом не у *Васпитању*, него у једном делу објављеном неколико година доцније, у *Уводу у социалну науку*. Он у њему остаје при томе да се само науком може дух навићи да правилно мисли; али признаје да има наука и наука, и да свака од њих тежи да образује дух само у једном и у уском смислу. Он не прикрива штетан утицај сваког искључивог учења. „Људи који имају велику способност посматрања

ретко су способни за генералисање“, и обратно. Између схватања и расуђивања постоји антагонизам. Умна дисциплина, ма каква била, ако се у њој претерује, уздиже извесне особине, али друге оставља да закржљају. Апстрактне науке, на пример, уливају појам нужних односа који постоје између узрока и последица, између премиса и закључака. Међутим математички дух, са својим особеним обележјем, није погодан да се нађе у стварности и у неизвесности. Навикнут да решава проблеме чије су количине просте и тачно одређене, математичар се губи и лута у сложености и неопредељености конкретних и реалних ствари. Лек који је потребан непотпуности и манама математичког духа треба тражити у другим наукама. И Спенсер продужава своју анализу, завршујући за сваку науку истим резултатима... Закључак свега овога морао би бити, да за образовање свестраног духа не треба изучавати само једну науку, него све науке које би се узајамно ограничавале у својим појединачним тежњама. А то је немогућно. Живот је сувише кратак да би човек могао учењем обухватити све. „Каква бих савршена жена постала ја кад бих поживела две стотине година!“ каже на једном месту госпођа Севиње. Какав би изванредан ум морао бити у човека који би имао времена да научи све што се може научити! Али ми од живота имамо само један мали

део и приморани смо да бирамо, а у забуну због тога избора као да се колеба и сам Спенсер.

Има тренутака у којима, не водећи рачуна о краткоћи живота и, према томе, учења, изгледа расположен да од свога ученика тражи надчовечански напор који би му омогућио да научи све. Он о томе има једно врло лепо поређење: „Замислимо, каже он, дворану раскошно украшену, у којој само једна свећа гори у једноме углу и осветљава само један део украса, док је сав остали простор у тами. Замислимо сад да одједном сине стотина електричних светиљака и обасја целу пространу дворану и све што се у њој налази: тако ћемо моћи себи представити слику онога што природа јесте за један непотпуно образован дух или за дух који обасјава светлост свих наука . . .“

Слика је лепа, али овим замишљеним умним пространством не одговара скромнијим закључцима до којих је дошла Спенсорова педагогија. Научна настава коју он проповеда заиста је врло далеко од онога што се код нас назвало „интегралним васпитањем“. Несумњиво је да су сви људи позвани да уче физиологију, психологију па и елементарну социологију, да би били доброга здравља и могли испуњавати своје дужности у породици и у друштву. Али, изван тога знања општег за све, сваки појединац треба да буде подвојено посвећен у

извесну ограничену област науке. Кад би човек имао узастопце да прође кроз све професије, извесно је да би му било потребно проучавање свих наука. Али пошто се он може бавити само једним послом, позван је да учи само оно што се односи на његово лично занимање. И тако нам Спенсер, у кога смо у почетку гледали као у одушевљеног апостола општег научног васпитања, на крају више личи на обичног поборника професионалног васпитања.

На посметку, пред предвиђеним резултатима једнога чисто научног васпитања, које би могло бити од стварне користи духу само у случају кад би било опште — а то је немогућно, колико за човека толико и још више за младића — а које, силом околности делимично и ограничено, развија само извесне способности на штету других, има места питању да ли најбољу умну дисциплину не би требало тражити у прилагодном и разноврсном плану учења, у којем ће довољно места бити остављено наукама, али тако да оне ипак не заузму све, и у којем ће књижевне студије задржати свој оправдани утицај: како би помоћу ових многоструких инструмената дидактичког рада васпитање могло да стави у покрет скуп свих особина, вежбало мишљење у истој мери у којој и памћење, машту колико и разум; и како би, по речима Стуарта Мила, ученик постигао не

само да темељно зна оно што ће бити његово главно занимање у животу, него и да упозна понешто од свих ствари које се тичу човека и које могу допринети усавршавању људскога духа?

III.

Постављено је прво начело васпитања : задобијање знања. Остаје сад да се види како Спенсер то начело примењује на васпитање умно, физичко и морално.¹⁾ У одељку посвећеном умном васпитању могу се разликовати три дела : једна од најживљих критика уобичајеног васпитања, набрајање постигнутих успеха и напослетку укупни преглед нових метода и неколиких начина њиховог примењивања.

У критичком делу блиста у свем сјају заједљиви хумор Херберта Спенсера. Позитивном делу недостаје прецизности, и овде се нарочито осећа стручна неспособност пишчева који позајмљује већину својих мисли од Песталоција и, преко Песталоција, од Русо-а.

Историчари педагогије дугују Спенсеру за неколико општих опажања, исто толико занимљивих колико и тачних. Он убедљиво утврђује истину да постоји тесна веза између

¹⁾ Спенсер је одељак о физичком васпитању ставио на крај своје књиге. Међутим, било би логичније да је почео.

стања друштвеног, религиозног, политичког, па чак и економског, које карактерише један народ или једно доба, и васпитних система који се у том народу или у то доба примењују. „Кад су људи примали своје *Вјерују* од ауторитета који су сматрани за непогрешиве, било је природно да и настава буде чисто догматичка. Кад је девиза цркве била: „Верујте и не тражите објашњења“, није било у реду ни да их ученик тражи од учитеља. За време господарства политичког деспотизма, основаног на сили и терору, неумољивог према бунтовним духовима, који је кажњавао смрћу и најбезначајније погрешке, у школама је морала владати дисциплина заповедања и кажњавања за које је био довољан и најмањи повод, неограничена аутократска дисциплина коју су одржавали камџија, прут и затвор...“ Али у колико је у вери и у политици овлађивао дух слободе, у толико су се ствари мењале. Ми више не живимо у времену у којем су људи „вођени принципом највишег мучења“ замишљали да су у толико бољи у колико више уживања ускрате себи; и у којем су, у аскетском заносу, сматрали као неопходно оно васпитање које највише сузбија жеље дечје и пресеца сваки природни полет. Данас већ никоме природне склоности не изгледају као ђаволово кушање. Чак и између економских идеја и усвојеног начина у васпитавању

постоји веза на извесним местима. Систему заштите и трговинске прохибиције одговара она школска предрасуда да се дух детињи може образовати по вољи, по заповести и под влашћу једнога утврђеног правилника. Али са слободном променом која је порушила препреке саобраћају између народа, покидали су се и ланци који су скучавали слободу детета и уклонили се преграда која је раздвајала ученика од учитеља.

Изнад свих погрешних схватања која су педагогију, прилагођавајући је општем духу, одвела на странпитуцу, постоји, по Спенсеру, једна тежња, стара као свет, која објашњава стари дуго употребљавани начин васпитавања: то је тежња да се пријатно претпостави корисноме. Жеља за кићењем дошла је пре употребе одела, и Спенсер тражи доказе за то код дивљака. Индијанска жена из Оринока, која се не устеже да сасвим нага изиђе из своје колебе, не би ни по коју цену изишла пред људе док се претходно не намаже бојама. Индијанац весело сноси најљуће болове ради лепог тетовирања... Од украшавања тела иста жеља за кићењем прешла је на духовне тековине. Пре него што су се постарали за своју угодност, људи су хтели да блистају. Знанима која служе претпоставили су дарове који се допадају. Студије које осигуравају успех у друштву, које истичу, које стварају духовите људе и сјајне писце, стале су испред

темељних практичних знања. За тоалетом тела дошла је тоалета духа. Уместо да се образују корисни људи, образовани су, тако рећи, људи за луксуз. Тежило се више томе да се „изгледа“ него да се „буде“. И отуда је потекло површно васпитање у којем се пропуштају главне ствари, док се нарочити труд троши на безначајности, на површно и узалудно учење.

Дарвин је пребацивао енглеским колежима из половине прошлога века да у њиховим студијама нема довољно разноврсности, да се претерује са учењем класичних језика, да се у њима вежба само памћење и, најзад, да је резултат ове чисто формалне наставе скучавање духа, јер она занемарује студије које буде радозналост и интерес позивајући на посматрање и мишљење. Исту оптужбу, само потпуније исказану, чујемо и од Спенсера. Ни један утврђени начин, ни једно уобичајено вежбање у класичном *curriculum*-у не налазе милости пред њим. Већ смо казали шта он мисли о историји, тој збирци „претресања“ мртвих, које није нимало занимљивије од „оговарања“ живих људи. О политичкој географији рећи ће да је „мртва ствар“. Неће ни да чује о учењу на изуст. Русо би запљескао борби коју његов последник води против књига. Заборавља се, каже Спенсер, да је улога књига просто „допунска“, да су оне само посредни инструменти знања којима се сме послужити тек кад нестане непосредних средстава. Чи-

тати, каже он даље, значи гледати „преко пуномоћника“; међутим, много је боље видети сам и посматрати природу и живот својим сопственим очима, него кроз туђе очи и рефлексије. „Ученик ће отворити књигу тек кад кућа, градина и улица не имадну више ничему да га науче“.

Спенсер је најзаједљивији и најнеумољивији кад говори о учењу језика. Треба нагласити да он ни живим језицима није наклоњен више него мртвим. У одржавању учења латинског и грчког језика он види само последицу навике и једне неразумне моде. „Људи облаче духове своје деце као што облаче и њихово тело, по моди која влада. Као што се Индијанац из Оринока — ауторитет на који се Спенсер често позива — покрива свакојаким бојама, не што од тога има какве користи, него зато што би га било стид да се покаже нететовиран, тако се исто од младога Енглеза тражи да зна латински и грчки, не из разлога неоспорне вредности тих студија, него зато што би за њега било срамота да их не зна, и зато што оне чине део васпитања лепо образованог човека“. И продужујући у томе тону, Спенсер додаје: „Банално је и рећи да у девет случајева на десет млади хуманиста неће имати прилике да у животу употреби своје знање из латинског или из грчког језика. Највише ако му оно користи да се у згодној прилици послужи каквим цитатом!...“

Није могућно краћим поступком осудити латинизам и јелинизам. Уосталом, у очима извесних утилитаристичких позитивиста свака је литература сумњива и од мале вредности. Кондорсе, њихов претеча, већ је писао: „Ако стотина обичних људи прави стихове и бави се књижевношћу и језицима, од тога неће нико имати никакве користи. Али ако се њих двадесет буде бавило испитивањем и посматрањем, њихови радови представљаће стварну добит“. У истом смислу, Спенсер се љути што се науке занемарују, да би се губило време у читању романа или песама. Он оставља узан пролаз књижевности само из разлога задовољства које она може да прибави. Књижевност је само забава, и Спенсер би је можда и потпуно жртвовао да га није зауставио занимљив разлог: што би без књижевних студија конверзација била без живости и бедна, и што писци више не би умели „правити метафоре“.

Није место да овде одговоримо на неправично претеривање Спенсерово. Напоменућемо само да он није успео убедити ни своје сународнике, пошто је Стуарт Мил неколико година доцније одржао у корист класичних студија славан говор који смо већ поменули. У Америци има педагога који тврде да је „латински језик стуб средњешколске наставе“. А ту скоро је американски професор Г. Р. Карпентер, у својем делу о *Настави матерњег језика*, у којем се за-

узима за класичне студије, тврдио да су оне у Сједињеним Државама победиле, пошто се број ученика латиниста без престанка повећава. Нарочито је велика заблуда Спенсера у веровању да постоји само једна врста истински корисних знања. У утакмици разних студија коју је он створио, он греши што награду даје само једној између њих. Не, није само једна достојна награда, а варају се и они који траже за књижевне студије искључиву превагу коју је наш писац доделио наукама. По сличној заблуди, замишља се да постоји само један облик средњешколске наставе. Истина је, међутим, да тих облика има више и да школска будућност припада многострукости и разноврсности учења, комбинацијама у које ће ући и књижевност и науке у одговарајућој мери; као што друштвена будућност припада све већој сложености и посебном усавршавању професија и различитих праваца живота.

После оштре критике старих планова учења, ми бисмо хтели да у *Васпитању* нађемо тачно и у појединостима изложен нови план. То је у неколико учињено изјавом да су науке једина солидна основа учења. Али бисмо ми желели да нам се каже и како су подељене и како распоређене научне студије, као и то, како ће се оне прилагодити децјем узрасту . . . А. Бертран, који није само француски преводилац *Васпитања*, него и најревноснији француски следбеник педа-

гогије енглеског позитивиста, покушао је да постави тај програм својом *Четвороразредном гимназијом*. Не може се рећи да је у томе успео, али му ваља одати признање и за покушај. Код Спенсера се морамо задовољити општим погледима. Али ако и није дао образац који бисмо могли желети, он се потрудио да одреди нове методе које морају бити водиље у његовом остваривању.

Наше доба отресло се умне инерције и господарства неоспораване традиције. Пре нас владала је „једнодушност у незнању“; и очекујући да дођу срећни дани „једнодушности у мудрости“ ми живимо у прелазном добу расправљања и „несагласности у истраживањима“. Међутим, иако још не може бити говора о оснивању једне одређене педагогије, које ће бити могућно тек пошто се утврди једна рационална психологија, извештан број нових тежња срећно се истакао пред старе навике. Три века после Монтењевих речи почиње се разумевати да „Знати на изуст није знање“. Схвата се, према формули Русовљској, коју Спенсер износи као општепознату мисао, да се једна тајна васпитања састоји у „вештини изгубити време“. Апстракције се повлаче пред конкретним појимањем; симболи уступају место стварности. У Енглеској, као и у другим земљама, изгледа да је овај покрет за обнављањем метода започео у основним школама. Тако је у основној школи у Батерси-у још 1850.

године настава, дотле готово искључиво орална, оживљена непосредним посматрањем природе.

Повратак природи заиста је најјасније обележје нових метода, и у томе погледу инициатор је Русо, било да Спенсер то осећа или не. Уосталом, зар није једно исто позивати се на природу или на науку? Зар наука није природа која је постала „мисао“, васиона претворена у знање, природа проучена, схваћена и цела пренета на огледало духа?

Прилагођавајући се дакле реду природе, по законима које је она поставила развиту интелигенције, можемо сматрати да смо пронашли правило умног васпитавања, пошто оно треба да буде само „објективна контрапартија субјективног развијања људске природе“. Спенсер се потрудио да после тога постави оно што назива својом омиљеном речју „принципима“ педагогије духа. Он их има на броју седам, али, право говорећи, неки од њих су непотребним дељењем употребљени више пута. Тако, речено је да васпитач у настави треба да прелази као и дух у својем природном развиту: 1.) од простогa сложеноме; 2.) од неодређеногa одређеноме; 3.) од конкретногa апстрактномe; 4.) од емпиричкогa рационалномe. Зар то није иста мисао представљена у четири различна облика, нешто налик на четворострук превод великогa закона еволуције.

закона о прелажењу из хомогености у хетерогеност? У основи, све ово излази на оно што нико не пориче, и Русо је то већ сјајно показао: да појмови осетни, прости и конкретни треба да дођу пре апстрактних и рационалних. Ипак се провукло неколико заблуда у Спенсеровом тумачењу истине коју је Русо објавио а Песталици применио. Како бисмо се, на пример, под изговором да дух иде „од неодређенога одређеноме“, сложили с тврђењем да је немогућно, и да не треба тежити, да се децјој интелигенцији дају одређени појмови? Напротив, никад није сувише рано за давање јасних и тачних идеја, а то није ни немогућно ако се будемо старали да детињу пажњу задржимо на предметима који су у његовом домаћају.

Друго начело, које такође није ново — Спенсер, одајући хвалу Огисту Конту, признаје да га је он први исказао — јесте да детиње васпитање мора да се слаже са историјским развитком човечанства и да се прилагођава напретку цивилизације; да развијање појединца, у погледу стицања знања, мора бити истоветно са развијањем расе. Разлог који Спенсер за то износи јесте у томе, што према закону о наследности код детета мора постојати склоност да у маломе проживи историју човечанства. Ми не мислимо да се може очекивати велика практична корист од ових закључака, више амбициозних него солидних; не рачунајући да Спенсер пре-

увеличава утицај наследности кад тврди, на пример, да ће француско дете остати Француз и у случају кад се васпитава у иностранству, иако факта утврђују противно, и мада је доказано да утицај средине брзо угуши наследне тежње народносне и племенске.

Сасвим је друкчија вредност два последња начела која произлазе из предњих: начела које захтева да се што је могућно више олакшава природна радљивост духа; и начела да се вредност извесних студија, дакле и корист од њих, мери по ступњу привлачности коју оне имају за депу.

Не може се никакав приговор учинити Спенсеру ни у томе што — после Русо-а и после Хорација Мана — тражи да се деци олакша терет формалних лекција. Манија нашега времена, каже он, јесте да се цело васпитање ставља у лекције. Треба „поучавати“ што је могућно мање, а учинити да дете „нађе“ што је могућно више. Потребно је да оно само буде свој учитељ; не непокретан реципијент у који се слаже знање, него активан истраживач који посматра и који проналази. Ти су савети изврсни, али под условом да се њихов значај не преувеличава. Не смемо се, на пример, надати, као што Спенсер наглашава и као што је и Песталоци хтео, да ћемо од детета моћи очекивати да оно само „измисли геометрију“. Паскали су ретки, и није свакоме дато да открије Евклида.

Од свих правила која је Спенсер изложио најоригиналније, али које се може примити само са извесном оградом, јесте оно које се односи на занимљивост наставе. То не значи да треба подражавати оним васпитачима, колико ревносним толико и необавештеним, који сваку наставу претварају у детињарију, старајући се да је учине занимљивом и лаком. Не, прави интерес, који једино може да подстакне дете на ред, не налази се у посредном поучавању на Фенелонов начин, у фикцијама, у баснама, чија извештачена лакоћа скрива оно што би било сувише озбиљно у чисто дидактичкој настави, него у самим студијама; њега ће дете наћи у самом учењу, ако се оно умедне прилагодити његовом добу и његовим способностима. Хоћете ли да знате је ли ваш наставни план добро смишљен? Испитајте у коликој мери он изазива код ваших ученика радозналост помешану са задовољством. Пробуђена радозналост и воља изазвана каквим предметом сведоче да је дух детињи способан да се њиме бави. Напротив, очигледна одвратност према каквој науци јесте знак да се она детету предаје или сувише рано или у незгодном облику. Не смемо заборавити да је задовољство које прати извештај посао подстрек за његово довршавање, и зато је добро да настава буде привлачна. Није истина ни у школи, као ни у животу, да је добит већа у колико се више пати. Умна

радљивост је истински корисна 'и плодна само кад је пријатна. Спенсер ипак признаје да извесне наше способности нису увек саме по себи склоне на потребан рад. Није увек тачно да је детињи инстинкт сигурнији од разума зрелог човека. Разум је понекад приморан да детету наложи посао који је његовој природи одвратан. Морају се дакле тражити и тешки напори, ако се хоће да ученик научи све што треба да зна. Привлачност не може бити једини интелектуална покретач. Учење, као и живот, јесте меша радости и труда. Додаћемо још и то, да би за примену онаквога плана учења, о каквом сања Спенсер, било можда опасно да се потчини пресуди детињских склоности. Ко може рећи да по свом избору и по свом укусу највећи број ученика не би био занесен пријатношћу историјских прича и књижевности више него озбиљном дражи научних студија? Наш писац, истина, сматра да веома ублажава озбиљност тих научних студија представљајући их у лаком и пријатном облику познавања природе. Познавање природе (*object lessons, leçons de choses*), то је очевидно начин који се најнепосредније везује за систем у којем се препоручује да се ствари показују пре речи, да се језиком говори пре него што се почне учити граматика, да посматрање долази пре расуђивања, дакле и задовољство пре напора. Овај начин наставе веома је прилагодан природи

деце која тако радознало посматрају све ствари. Почујте их кад с виком утрче у собу својој мајци: „Мајко, шта је ово? Мајко, погледај оно! Мајко, види то!...“ И деца ову навику неће изгубити ако им неразумна мати не буде одговарала: „Оставите ме на миру!“ Спенсер тражи да васпитачи подржавају ту навику. Он тражи да се метода познавања природе прошири на што већи број предмета, и да се употребљава што више времена; да она не буде само систем створен за развијање чула, него да послужи и као увод у апстрактне науке. За њега је, например, несумњиво, да се геометрија може предавати без дефиниција, само мерећи предмете. Сличну смелост у томе показао је и Русо.

Веза која постоји између Русо-а и Спенсера јасно се истиче на још једном месту. Емил је научно да црта: Спенсеров ученик такође. Цртање постаје неопходни елеменат васпитања, супарник и по важности раван писању, у многоне кориснији од писања. Деца су му по природи наклоњена, било да им се више свиђа сам цртеж, било боја. Спенсер сматра да је бојадисање омиљен начин представљања ствари за малог уметника од пет или шест година, који се маша писаљке тек кад нема ништа боље: кутија с бојама и кичица јесу његови омиљени инструменти. У својим *Сниудијама о детињству* Џејмс Сили побија ово тврђење Спен-

серово и претпоставља, према свом личном искуству, да цртех долази пре бојадисања.

Овом разлагању о познавању природе и о цртању додајте још неколико упутстава о предавању геометрије и обавештења о корисности знања из физике, о улози интуиције и искуства у основној настави из математике — и сама таблица множења треба да се научи очигледно — и сувише кратак одељак о умном васпитању је завршен.

Ипак, у свој својој непотпуности, он је сав прожет дубоким осећањем важности првог васпитања, јединога које је и хтео да испита и о којем је рекао, после Песталоција, да почиње још у колевци. „Ко год је посматрао са каквом се пажњом поглед раширених детињих очију зауставља на предметима који га окружавају, тај зна да његово васпитавање мора почети врло рано, било то нама по вољи или не. Он зна и то, да су мицање усана и прстију, жељних да се докопају свега што је у њиховом домашају, и она усредсређеност пажње с којом дете, отворених уста, послушкује сваки шум, први кораци на путу који ће га одвести до открића невидљивих планета, до проналаска машина за рачунање, до стварања ремек-дела у сликарству и музици . . .“

IV.

Енглезима није потребно нарочито истичати важност телесног вежбања, пошто су они склони и претеривању у томе. У својој скорашњој књизи *Оглед политичке психологије енглеског народа*, Емил Бутми износи овај факт који врло много каже: „У великим листовима у Енглеској, спортска кроника заузме понекад до четрдесет и пет стубаца према седамнаест у којима је све остало“. Неодољиви нагон за кретањем и акцијом главно је обележје англо-саксонског племена. Велика Британија и Сједињене Државе данас су класичне земље игара на слободном ваздуху и у свима другим земљама њима се у томе само издалека подражава. То телесно васпитање, чија је традиција Енглезима у крви, доприноси енергији њихових карактера, али му је, наравно, први резултат развитак њихових физичких особина. Није без разлога што један Француз, Морис де Флери, приписује донекле њему разлику између та два народа у држању и узрасту. Енглез је витак и висок; Французи су више дежмекасти, склоне гојењу и млитавости.

Али се физичко васпитање не састоји само у вежбању и спортовима у младифском добу. И оно почиње још у првим данима и траје целог живота. Оно претпоставља извештан начин храњења и одевања, једну смишљену целину хигијенских обзира. У томе погледу Спенсер није ни издалека задовољан обичајима који владају у његовој отаџбини.

Са својим обичним хумором, он према великој брижљивости у одгајивању животиња истиче равнодушност и заборав који се показују у неговању деце. Угојити свиње које ће бити одликоване на пољопривредним изложбама, очувати коња који ће победити на Дерби-ју, одгајити бикове неоспорне лепоте, то је главна брига и највећи посао. За столом домаћина пољопривредника, кад се женскиње после јела уклони, у сеоској крчми, пијачних дана или недељом после службе у цркви, то је омиљени предмет разговора у којем сви најживље учествују. Питање о фуражи, хранљива вредност сена и сечене сламе, срањивање попаше, све се то проучава и о свему томе се страшно препире. А ко и помишља на то да запита какву храну треба давати деци, колики би одмор требало оставити између обеда и часова умнога рада? Племић са села обилази редовно своје штале и коњушнице, а кад ће наћи времена да оде до дадиље и прегледа проветравање соба и исхрану своје деце?

Лок и Русо већ су дали леп пример свестране пажње коју треба обратити на појединости неговања одојчади. Али оно, што је код њих било само нејасна интуиција, једна врста инстинктивног погађања, код Спенсера постаје тачно одређена доктрина основана на резултатима науке. Он не допушта да се старање о томе оставља и даље матерама које су училе само стране језике и певање, а још мање дадиљама чији је дух преплављен старим предрасудама. Он тражи да родитељи буду довољно упознати са физиологијом, како би били у стању да корисно бдију кад растењем и здрављем своје деце. „Време је да се живот у дадиљиној соби, као и живот у разреду, најзад сложи са прописима модерне науке“.

Као што је рекао Американац Емерсон, чију је формулу Спенсер усвојио: „Први услов за „џентлмена“ који хоће да успе у свету јесте да буде снажна животиња“. А да би то постао, нужно је да се управља увек по природи и по науци која је тумач природе. Природа је најбољи вођ. „Ако оставите природу да иде слободно својим путовима, под условом да јој пружите сав материјал који јој је потребан за растење тела исто тако као и за растење духа, она ће сама умети да осигура хармоничан развитак људскога бића“.

Питање којим се Спенсер бави на првом месту јесте питање о храни. Он се на њ

враћао више пута, па га проучава и у самим својим *Моралним Принципима*. То долази отуда, што у његовом пространом и широком схватању човекових дужности све што се у делима једне личности односи на њено благостање, било непосредно било посредно, долази у оквир морала. Погрешка је, „физички грех“, рђаво се хранити, ограничавати своје потребе, радити до исцрпљености исто тако као и бити нерадан или неумерен. Старање о чистоти, хигијена, измена одмора и кретања, довољно трајање сна, јака и здрава храна, врлине су исто тако као и искреност, часност, племенитост и све друге неоспорне дужности моралног законика.

У храњењу треба пазити на две ствари: на количину и на каквоћу хране. У првome, према оном истом закону који води човечанство из једне крајности у другу, из деспотизма у разузданост и анархију, из претеране побожности у скептицизам, пада у очи да се сличан контраст опажа и код наших навика за столом. Наши очеви су јели и пили обилно; данас је у моди умереност. Некад су деца кљукана, нарочито на селу; сад се више тежи томе да се недо-вољно хране. Међутим, јести премало исто је тако погрешно као и јести премного, и од ова два зла прво је горе.

Нека, дакле, храна буде пре свега обилна. Нека дете једе колико му је по-ребно. Воља за јелом је сигуран вођ код

одојчади ; она је то исто и код младића који живе уредно, код болесника, па чак и код животиња. Како родитељи, којима нису позната ни прва правила закона о исхрани, могу замишљати да су способни стати на место природних тежња и пресудно одлучивати о потребама стомака њихове деце ? Као што у држави има „сувише закона“ (такав је наслов дао Спенсер једноме од својих *Политичких Огледа*), тако и у кући има сувише ограничавања и забрањивања.

Али, рећи ће се, најбољи доказ да је опасно повлађивати свему што дечји апетит тражи јесте у томе, што она понекад у јелу претерају толико да се разболе. Пре свега, јесу ли та претеривања тако честа као што се тврди ? Дете није по природи халапљиво : оно такво постане. Спенсер је из једне енглеске књиге, *Енциклопедија практичне медицине*, позајмио реченицу коју би сасвим могао написати и Русо : „Младићи се преједу много чешће него деца : деца су ретко халапљива и облапорна, она то постају само кривицом својих родитеља“. Шта више, као што Спенсер оштроумно објашњава, мале погрешке детета које се преједе воћа или слаткиша само су чулни отпор природе против испосничке исхране коју су јој наметнули. Ви храните дете штедљиво и храните га неукусним стварима, хлебом и млеком, чајем и маслом ; забрањујете му јела која оно воли. Како се после тога можете

чудити што дете, жељно хране која му је пријатна, онога дана кад га пустите у дућан каквога колачара, хоће да пређе меру и да се освети за дуги пост?

Спенсер није човек који пости и који се уздржава. Он верује у надмоћност добро храњених појединаца и народа, заборављајући да има и болешљивих људи који су се истакли у свету. Фајербах је говорио: „Човек је оно што једе“, а Спенсер је рекао готово то исто: „Увек су побеђивала она племена која су се боље хранила“. Он обраћа пажњу на то да су енглески мрнари, који се хране месом, заиста снажнији од мрнара других народности, који се хране брашненим јелима. У истом смислу, Морис де Флери претпоставља да француски начин исхране, који ствара више сала него мишића, спрема људе за чиновнике!... Не би ли онда било довољно, да у циљу измене наших карактера и уливања предузимљивости и смелости променимо само јеловник наших ученика, осетно повећавајући количину меса која им се даје? То би зацело било лакше него смишљати реформу наставних планова и метода...

Код детета се нарочито истиче потреба јаке хране. Пре свега, деца у свом непрестаном кретању троше и своје телесно ткање и своју топлоту много више него одрасли. Поред тога, она с дана на дан расту: она слажу комад по комад на грађевину свога

тела ; докле зрео човек, који је престао да расте, има само да сачува оно што је раније стекао. Треба, дакле, храном у исти мах и накнадити знатнији губитак снаге и подмити потребе растења.

Спенсер није од оних који деци забрањују једење меса, „најснажнијег од све хране“ ; он га забрањује само најмањима, која немају зуба ни мишићне снаге потребне за жватање. Почевши од три године, животињска храна је добра, и супротна претпоставка долази код имућних од моде која је за осуду, а код сиромашних из разлога штедње. Уосталом, у *овој* ствари не може бити апсолутног правила : деца могу постати врло снажна једући готово искључиво биљну храну, и француска деца са села најбољи су доказ за то. Сам Спенсер, међутим, није могао да се похвали резултатима биљне исхране којој се био подвргао за пола године. После те пробе, он изјављује да је осетио велику ослабљеност своје снаге и физичке и моралне. По општем правилу, месо вреди више од хлеба зато што је хранљивије ; а, из истог разлога, хлеб вреди више од кромпира. Што се тиче количине меса, она се према приликама мења : пошто се и потреба за храњењем мења према клими, према кретању, према густини воденог талога у ваздуху и електрицитету растуреном у атмосфери. У енглеским колежима, каже де Флери, ученици добијају по три стотине

грама печеног меса дневно; за децу у Француској то би било сувише.

Сасвим оригинално је мишљење Спенсерово да деци не треба забрањивати слаткише. Шећер, који производи много калорија, игра важну улогу у развијању организма. И због тога у јасно израженој љубави деце према шећеру треба видети само оправдан захтев природе која тражи оно што јој је потребно. Велики број лекара мисли друкчије: они слаткише одбацују зато што „кваре зубе, замарају стомак и стварају непотребне масти“. Спенсер се у томе не слаже ни са већином хигијеничара који уопште забрањују деци тешко варљива јела, а он тражи да се задовољава њихова жеља за воћем, ма и незрелим. Огроз, јабуке и све биљке киселине су изврсна средства за ојачавање.

Друго питање је о разноврсности хране. Будаласто је приморавати децу да једу увек исте ствари. Заборавља се да ситост долази од једноликости а да, напротив, пријатан осећај, који изазива ново јело, буди апетит. Уосталом, и нема јела које у себи садржи све хранљиве састојке, потребне за одржавање живота . . . Човек је готов да зажали што Спенсер није разумео да то исто бива и са духовном храном, и да науке, као и књижевност, саме за себе не могу да одговоре свима потребама једнога истински потпуног умног васпитања.

Да пређемо на други одељак, о одевању. Спенсер и у њему продужава борбу против аскетизма, тојест против претерано строгих обичаја, који се не управљају према природи и према дечјим осећајима. Осећаји хладноће и топлоте треба да пресуђују у избору одела. Извесна врста „физичке свести“ обавештава нас о опасностима којима нас излажу неповољни утицаји. Нема сумње да се та свест помрачује код оних који неће да слушају законе природе, али код детета она је непогрешиви глас још неизопаченога нагона, који за зиму тражи топло, а за лето лако одело. Лудо је хтети да тело очврсне према убиственим осећајима ниске температуре. „Колике је деце очврсло у толикој мери да је морало отићи са овога света“. Хладноћа зауставља растење људи исто тако као и растење биљака. Народи хладних земаља, Ескимоси и Лапонци, малог су раста и кржљави; тако исто и овце са Шкотских планина и понији са Шетленда. Што је дете млађе, то му хладноћа више шкоди. Ми смо замишљали да подражавамо Енглезима кад нашу дечицу пуштамо у свако доба године да иду голих ногу, голих руку и гола врата. Али се варамо. Спенсер, који је врло нерасположен према овој кусој моди, тврди да су за њу криви Французи и он им то веома замера. „Врло је жалосно што су енглеске госпође, подлежавши и сувише ћудима Парискиња, биле толико несамосталне да у обла-

чењу потчине себе свима лудостима које су измишљене на копну. Али је још горе што оне под истим утицајем облаче и своју децу као „комендијаше“, каже Спенсер на једном месту. Сад смо обавештени. Одговорност за ово не треба дакле приписивати Енглеској; а како, с друге стране, и већина француских лекара не одобрава начин лаког одевања, очевидно је да је тешко наћи оправдање за њ. „Обраћао сам се многим дечјим хигијеничарима, пише де Флери: готово сви они су противници разголићавања ногу, којем приписују кијавицу и катаре, и које оптужују да сувишним трошењем снаге шкоди хранењу тела“. Спенсер није једини зимљиви научник који хоће да деца буду топло одевена. Др. Комб, на кога се он често позива¹⁾, тражи да одело буде довољно топло да би заклонило тело „од сваког расхлађивања који би могло да наиђе, ма како слабо било“; „од расхлађивања којем су деца стално изложена“, каже тачније Спенсер. И он завршује препоручујући дебелу вунену материју, која има поред осталог и ту добру страну да је издржљива и да се лако чисти, и коју треба увек узимати у тамној или сивој боји, како би деца мотла имати потпуну слободу кретања.

Непотпуно у погледу хранења и одевања, садашње васпитање је такво и у погледу

¹⁾ Dr. Combe, *A. Treatise of the physiological and moral Management of Infancy*, London, 1854.

телесног вежбања, бар у колико се односи на девојчице. И у самој Енглеској изгледа да предрасуде спречавају слаби пол, који Спенсер назива „благим полом“, у вршењу телесних вежбања која су, међутим, жени нарочито потребна, било да је слабу по природи ојачају, било да је развију толико, да би без рђавих последица могла да поднесе тешке дужности материнства. „Према мојим прозорима, каже он, био је један завод за васпитање девојака. За време од пет месеци, ја нисам у њему приметио ни трага од физичког вежбања, нити сам чуо смех или какав узвик. Младе невеселе госпођице шетале су о одмору по дворишту са књигом у руци. Изгледа да су здравље и снага простачке особине, које не доликују будућим женама из отменог света“. Спенсер је посматрао и на другим странама, и дошао је до убеђења, да су из завода за младе госпођице шумне игре прогнате управо онда кад се код дечака њима поклања нарочита пажња. И он енергично протестује против ове недоследности. Ако спортско кретање, каже он, не спречава младића да постане савршен центлмен, зашто би слична активност сметала младој девојци да постане отмена госпођа? Макако да су хучна вежбања у дворишту и у пољу, не може се претпоставити да би се млада девојка, по изласку из школе, на улици превртала преко главе или у салону играла кликера. „Потребно је да жена, као

и човек, буде јака и снажна, да се не стиди својих апетита, макар то изгледало и протачки; потребно је да и она узме удела у телесним вежбањима, и тада се више неће виђати ова бледа, сува и кошчата створења равних груди, којих су, по речима Спенсеровим, пуни лондонски салони од четрдесет година на овамо.

Уосталом, у чему се састоје та вежбања? У првом реду у слободним играма. Гимнастика није корисна у истој мери. Пре свега, она својим одређеним покретима вежба само извесне делове тела. Она заостаје иза игара по колични мишићне акције. А још више заостаје по каквоћи акције. Она сувише личи на школско вежбање. И по томе њу не прати онај драгоцени стимулант који се састоји у „задовољству, најбољем од свих средстава за јачање“. Без сумње, боља је и гимнастика него ништа; али она није у стању да замени слободна вежбања. И овде је господар природа; а иза природе Спенсер, као увек, призива тајну моћ која води природу; он физичку активност ставља под заштиту божанствене мудрости (divine ordinations).

Физичко васпитање сматрало се као неопходно од памтивека. Оно је то још више данас, у времену кад услови живота не дају одмора друштву које је осуђено на интензиван, често и на ексцесиван умни рад. С једне стране, борба за опстанак постаје с

дана на дан суровија и грозничавија. Раније је у рату за неколико часова падало хиљадама жртава; данас индустријска борба, развијајући људску радљивост до врхунца, припрема тише али сигурније огромна гробља ослабљених и изнурених људи. С друге стране, док нам нови живот доноси сваког дана све више умора, дешава се да ми располажемо са све мање снаге којом га дочекујемо. Отпорна снага једнога старог племена ослабљена је. Ми смо мање снажни од наших очева; а наша деца, ако их ми не сачувамо, биће слабија и од нас. Ми лично на оне банкарe, који би у часу кад треба да исплате највеће рачуне имали у каси најмање поваца. На тај начин се физичко васпитање истиче као животно питање, које треба решити по сваку цену, ако хоћемо да спречимо дегенерацију човечанства. Не тиче се само садашњости и нас самих: тиче се наше деце и будућности. И у старању да отклонимо зло, није довољно мислити само на то како ћемо децу оснажити хигијеном и вежбањем. Потребно је и да што је могућно више одстранимо узроке који доприносе њиховом слабљењу, и који се сви могу изразити једном речи: преморавање, телесно као и духовно.

Нико није са толико живости као Спенсер објавио кобне последице овога двоструког преморавања. Кад је 1882. године био у Америци, он је на једном банкету у Њу-

Јорку сматрао да ће најбоље захвалити Американцима на њиховом гостољубљу ако их са одважном искреношћу обавести о манама њихове ужурбане цивилизације и њихових навика које изнуравају људе. Он их је позивао да у извесној мери оставе на страну „Јеванђеље рада“ и да пређу на „Јеванђеље одмора“. Рекао им је: „У посети код вас мене је изненадио број уморних лица, на којима сам у дубоким борама могао читати успомене и трагове тешких и дуго ношених терета . . . Код вас људи сједе за десет година раније него код нас . . .“ Будућност, коју човечанству спрема садашње претеривање у раду, мора изгледати много страшнија еволуционисту, код кога је учењемо наследности замењено веровање у првородни грех, него обичном философу. Прва дужност човекова је старање о свом телу, не само у интересу сопственог благостања него и из обзира према потомству. Снага нашег темперамента је добро од којег ми смо трошити само принос, и које смо дужни предати нашој деци нетакнуто, ако не и повећано. Завештати им милионе динара на уштрб нашег порушеног здравља, то ни-уколико не накнађује грех који чинимо предајући им и преносећи на њих слабост и мане једнога изнуреног организма.

У својој борби против преморавања, Спенсер је имао нарочито у виду преоптерећеност у школи. Он не допушта да учење

отпочне сувише рано, под изговором да је све теже стећи положај у друштву и да треба стићи што пре. Он с одобравањем помиње једнога свог пријатеља физиолога — извесно каквог Русовљевог ученика — који му је говорио : „Мој син неће добијати никаквих лекција пре него што наврши осам година . . .“ Он не допушта ни оне сувише обимне, сувише научне студије, које се слажу у мозгу као сало у угојеном телу, без користи за снагу духа. Он, апостол и проповедник научног васпитања, иде у томе тако далеко, да тврди како успех у животу зависи мање од знања, а више од енергије и чврсте воље, и да у сваком случају оно што треба највише ценити и, нарочито, стећи, јесу практична знања, она која би се могла назвати „мишићима духа“.

Нарочито се за жене Спенсер плаши последица образовања насили (overpressure); код њих претеривање у умном раду може да изазове најштетније последице. Више образовање које младе девојке добијају у извесним енглеским школама — он помиње школе у Џиртону и у Њухему — никако не може да се сложи са добрим здрављем, добрим здрављем које се огледа у добром расположењу, веселости и обиљу живота. Спенсер завијеним речима даје разумети да из овог превременог умора младе девојке могу да поникну „брачни неспоразуми . . .“ У интересу своје сопствене среће, као и у

интересу своје будуће породице, млада девојка мора да штеди своју снагу и да избегава умно напрезање, чија је последица нервна изнуреност. Спенсер је и овде присталица Русовљеве школе : он тежи томе да се жена задовољава својом природном привлачношћу. Он каже да људи не траже од њих науку. Код свога друга у животу они хоће да нађу „лепоту, добру нарав и здрав разум“. — „Где је човек, каже он, који је пао на колена пред једном женом зато што је она знала италијански или немачки ? Оно што њему треба јесу румени образи и сјајне очи“.

Телесно преморавање исто је тако опасно као и умно преморавање. Спенсер није до краја присталица атлетских игара. Ко би то веровао ? Он осуђује football, који се ипак одржао и поред његове критике, критике врло оштре, пошто га он оптужује да „заглупљује омладину“. Он допушта само оне игре који се састоје из умерених мишићних вежбања. Он није обожавалац бруталне снаге. Познато је са каквом је жестином он напао на милитаризам и на грубости које од њега долазе. Он се неповољно изражава о Немачкој, где је двобој у части код ђака као и међу официрима, и „где се сви мушкарци васпитавају за рат“. Он је неправичан према Француској о којој каже да јој је „сва народна енергија усредсређена у зубима и у ноктима“. Он на више места осуђује насиља енглеске колонијалне политике.

Ма колико да полаже на стицање физичких особина, телесне снаге и храбрости, он, дакле, не прелази меру у томе. Он с разлогом верује да ће оне бити увек неопходне и да ће то бити нарочито дотле, док милитаризам буде био један од услова народног одржања. Али их он ставља на њихово место; као особине нижег реда оне морају бити само помоћнице и потчињене моралним врлинама и узвишенијим особинама човечанства. Спенсер не може носити одговорност за стање које је дало повода лорду Розберију да у једном свом говору замери енглеском васпитању што развијање духа жртвује телесном вежбању. Сувишно старање о мишићној снази може да уништи равнотежу способности. Као што претеривање у умном раду доноси телесну изнуреност, тако и сувишно телесно напрезање слаби снагу духа. Због тога после заморног хода наступа духовна малаксалост, а сувише брзо растење деце увек прати извесна умна клонулост. Идеал би био одржати паметну равнотежу између две супротне активности. Имајмо на уму да је „природа тачан рачунџија и, ако јој на једној страни узмете више снаге него што она може да потроши, она ће то накнадити штедњом на другој страни“.

V.

Ако се, из разлога које смо напред изнели, физичко васпитање истиче као нео-дољива потреба за једно старо и преморено племе, морално васпитање, из разлога сасвим друге врсте, појављује се као још преча потреба; и у почетку изгледа да је и сам Спенсер био начисто са тим. Узнемирен опадањем религије, забринут празнином коју у људској свести ствара смањивање вере у надприродност, он потврђује потребу да се науком која се развија замени вера која се гаси. Требало би да и сам морал буде наука. Закон надприродног морала, чији ауторитет ишчезава или бар веома слаби, требало би што пре заменити законом природног морала, који своју снагу црпи само из очигледности својих демонстрација, и који једино може да замени догме освећеног постања, које су вековима водиле човечанство које је веровало. Настао би морални слом, ако наука, поставши све-моћна, не би успела да у људској души освоји царство које почиње да измиче малак-салој вери.

Међутим, по недоследности којој се морамо чудити код једнога тако систематског духа као што је био Спенсеров, тај исти философ, који се свуда позива на науку, оповргава самог себе и уништава наде које нам је улио, пошто сам престаје веровати у науку и у њену моћ кад треба морално препородити њуде. Он не признаје да знање може имати благотворан утицај на живот и навике људи. Он се немилосрдно подсмева ономе што назива модерним фанатизмом, „фанатизмом наставе“. Он се смеје моралистима који се позивају на криминалну статистику, да би доказали како су незнање и злочин у међусобној вези и једно с другим спојени односом узрока и последице. Какав однос може постојати између вештине разликовања слова у азбуци или низања црних знакова по листу беле хартије, и снаге да се добро и поштено живи? Само знање не чини вољу. Једном речи, Спенсер не верује у спасоносну и крепосну моћ науке. Он предсказује да ће факта све више потврђивати таштину нада које одушевљено уверење наших савременика оснива на умном просвећивању. Известно, он не иде дотле да са пријатељима незнања тврди како је настава штетна и опасна по морал, али је он сматра као немоћну и бесплодну у погледу моралног васпитања. Вера у учење и уџбенике могла би се назвати празноверицом нашега доба. Вредно је нагласити да је и енглески позн-

тивиста, као и Огист Конт пред крај својег живота, прогласио надмоћност осећања и немоћ разума, тврдећи да „светом не крећу и не воде га идеје, него осећања“.

Није само науку уопште Спенсер огласио као неуспешну у постизању моралнога циља: он сматра да је и сама директна морална настава исто тако бесплодна. Људи замишљају да врлину могу развити предавањима! Обмана. Воља се не покорава извесном начелу само зато што је ум схватио и усвојио његову истинитост. Колико је људи који су свесни својих дужности, па их ипак не испуњавају? Колико их је управо међу онима који предају морал, а чија дела нису у сагласности са лепим речима које лебде на њиховим уснама? И Спенсер наводи из своје околине — што би било лако учинити ма у којем крају света — жалосне примере нетрпљивости и неправедног насиља управо код оних људи који су провели век проповедајући милосрђе. Одрецимо се, дакле, наде да ћемо морално васпитање помоћи наставом. Оно што не могу да постигну свештеници проповедима у својим црквама и храмовима, у којима и величанствена архитектура, и разнобојна окна и уметничке слике и статуе, и песме и музика, и тајанствена полутама, позивају душу на размишљање и скрушеност, како би могли успети да остваре учитељи у школама, предавањима у хладним учионицама голих зидова, где се очи могу

да зауставе једино на географским картама, на сликама животиња или на угледима за писање?

Да се Спенсер огранично на то да моралну акцију учења обележи као недо-вољну, ми бисмо се с тим лако сложили. Знање саопштено духу и јесте једно, а воља која покреће на рад сасвим друго. За ства-рање моралности морамо се обраћати и другим моћима, а не само интелигенцији, ма-како она била запојена науком и храњена знањем. Али, ако знање не може све, оно ипак може много. Ако и није једини покре-тач врлине, и увек сигурно да ће бити по-слушано, оно је ипак њен саветник који доста пута бива саслушан. Оно није довољно да определи делање воље, али оно то делање припрема обасјавајући му пут. Може ли се рећи да за морал није учињено ништа кад су уништене предрасуде, празноверице и заблуде? Зар познавати опасне последице порока не значи наоружати се против њега? Како да не будемо изненађени кад један моралист, нарочито моралист утилитарист, који цени дела људска по њиховим резул-татима и по томе колико утичу на срећу личну и друштвену, неће да призна например, колика је корист од свести о кобним фи-зичким последицама неморалних дела? . . . Људе води осећање. Добро. Али зар оба-вештена интелигенција не утиче на осећање? Да би било топло у срцу, потребно је да

пре тога буде светло у мозгу. Добре моралне навике стичу се само честим понављањем истога чина. Нека буде и то. Али, да бисмо дете приволели да га понавља, зар је некорисно показати му корисност или лепоту тога чина? Хоћете да младић буде уздржљив? Зар на њега неће у том погледу нимало утицати ако учините да изблиза загледа у јад који долази од алкохолизма? Хоћете да буде племенит, милосрдан, родољуб? Зар је било погрешно што су, одкако је света и века, истицани леви примери херојства и мудрости, који подстичу на такмичење? . . .

Борба, дакле, коју по Спенсеру треба повести против науке, уколико би се она сматрала као елеменат моралног усавршавања, јесте неправична исто толико колико и неочекивана, и ми бисмо имали права да запитамо, чему је онда тежио велики напор који је учинио он сам тиме што је створио систем научних закона морала. Ако познавање рационалне теорије не доприноси ништа поправци и побољшању живота, чему онда та теорија служи? . . .

Да бисмо објаснили држање које је Спенсер заузео у питању о моралној настави, добро је да претходно видимо какво је у целини његово учење о моралу. Еволуционистички морал личи тако мало на идеје на које смо навикли, да би се заиста могло сматрати за непотребно да њега узмемо

као предмет за наставу; на тај начин противречност која нас је изненадила не би ни постојала, пошто би она била у ствари доследност система нашега писца.

Морал Спенсеров је „хедонизам“, морал задовољства; боље рећи „утилитаризам“, морал интереса, али интереса схваћеног у вишем смислу. То је морал који нам истиче као циљ не опасну и слепу трку за уживањем, него разумно тражење среће, среће за друге као и за нас. Срећа је крајњи циљ живота. Треба једном пречистити са немилосрдним моралистима који унапред осуђују свако задовољство. Треба прогнати једном за свагда мисао о оном демонском Богу коме се по веровању некадашњих аскета могло приближити само мучењем, одрицањем од свих потреба и примањем свих жртава. Тежња за задовољством лежи у основи сваког човечанског напора чак и онога који се исказује вољно примљеним мучењем. Срећа *овога* света јесте и треба да буде нови идеал; и општа еволуција бића води нас њему неосетно.

Крај ове еволуције јесте најпотпуније „индивидуалисање“; а међутим, могло би се рећи да је за Спенсера морални проблем мање проблем индивидуа и личности, а више проблем расе. Човечанство је обухваћено системом света. Морал је „космички проблем“. Морални закон произлази из закона еволуције, који управља свима стварима.

Стално одабирање издваја бића из нејасне једноликости и почетне заједнице у хармоничну разноликост индивидуалности. Као што су се из првобитне небулозе издвојиле небројене јасно видљиве звезде, тако су се из несавршене масе дивљих племена развиле јединице цивилизованог света. „Индивидуалисање“ је у неорганском свету најмање, код човека оно достиже свој врхунац. А ово „индивидуалисање“ није ништа друго него снага да се остане исто, а да се ипак буде развијенији и потпунији. Потпун, савршен, добар, моралан, јесу речи које имају исто значење. Доћи ће дан у којем ће алтруистичка осећања, развијана с покољења на покољење, бити у срцу човековом јака исто толико колико и себичне тежње. Људска моралност ствара се мало по мало. Она је, за сваког посебице, мање дело личне воље, више наслеђени резултат делања предака. Прогрес је неопходан. Кад прогрес доспе до својег последњег ступња, кад, према томе, појединац буде потпуно прилагођен и природи и друштвеном стању, оно што ће једино бити могућно јесте морални живот. Дела, којима се човек данас потчињава с одвратношћу и само зато што сматра да је дужан чинити их, он ће испуњавати без усиљавања и са задовољством; као што ће се од оних која сад избегава из осећања дужности и с тешким срцем, уздржавати без усиљавања, зато што ће му бити непријатна. У томе

златном добу које има да наступи, човек ће постати отприлике оно што је сад животиња : у свему ће га водити нагон. Он ће механички испуњавати оно што се зове добро. На тај начин Спенсер позива и доводи човечанство до нечега што личи на морални аутоматизам. Чудан идеал, који не треба много да нас плаши, пошто је још веома далеко, и који по извесним својим цртама јако личи на вечно блаженство које је вера већ обећала онима који заслуже царство Божје.

Али, очекујући долазак тога земаљског раја у којем ће живети синови еволуције, какав је морални положај појединаца који живе у прелазним добрима кроз која пролази човечанство ? Очевидно је да већ и за њих стари појмови о моралу не постоје, или су бар потпуно променили смисао. Реч дужност сад је само реч. Морална обавеза више не постоји. Кантов категорички императив само је фикција.

На његово место нова философија нам износи нешто налик на природну и субјективну нужност, којој је корен у нашем организму. Морални смисао је производ искустава која су покољења организовала и средила. Више не постоји ауторитет јачи од наше воље, који намеће своје законе, своје заповести и своје забране. Постоји само природна уздржљивост, која произлази из наследних навика и која се исказује оним

што Спенсер назива „моралним интуицијама“, једном врстом моралнога смисла. Од егоизма, човек се мало по мало уздиже алтруизму. Племенита осећања уносе се у његов органски састав. А она, као што је напоменуо још Русо, нису ништа друго него преображај личних осећања, појачаних и предругојачених симпатијом. Тако је осећање правде само љубав према личној слободи, коју је симпатично схватање напада на туђу слободу на извештан начин проширило и уопштило.

Укратко речено, живети морално значи, по старом пропису стоика и епикурејаца, „живети по природи“. И кад је тако, лако је разумети што се Спенсер не брине о моралним поукама, пошто оне нису потребне, и пошто природа, без престанка усавршава, све више постаје довољна сама себи.

Да би могла бити и потпуно довољна, требало би прогласити, са Русо-ом, да су сви детињи нагони невини и добри ; а Спенсер то не чини. Начело апсолутног оптимизма, које у Енглеској називају „начелом лорда Палмерстона“, начело песника Шелија који је тврдио да је човек добар, али да је друштво рђаво, и да би земља постала рајем чим би ово друштвено уређење било срушено, то начело наш философ никако не усваја ; и он га не би ни могао усвојити а да не порекне начело еволуције и постепеног усавршавања човечанства. Понекад изгледа да је уверен у сасвим противно, и да прима

доктрину о природној покварености. Слика коју он даје о карактеру деце није нимало ласкава, и подсећа на оно неправедно оптуживање Ла Бријерово : „Детињи нагони су нагони дивљака ; отуда долази она општа тежња код деце да украду, да слажу, да се покажу свирепа и сурова“. Идући у том још даље, Спенсер пориче чак и то да у ружичастој и насмејаној физиономији новорођенчета има чега умиљатог и пријатног. Он у сасвим малом детету види само једно биће несразмернога раста, чије лице, црту по црту, подсећа на примитивног човека : пљоснат нос, уздигнуте ноздрве, дебеле усне, и. т. д. А ни у моралном погледу не вреди више : „Оно је плен рђавих нагона“. У њему понова оживљује варварско племе чији је оно потомак. Какво признање од једног еволуциониста, који уместо објављеног на- претка налази и код деце нашега доба дивљаштво из првих времена света ! Зар из потврде ове жалосне наследности не би требало извести, са више убедљивости него икад, да је васпитање потребно, нарочито морално васпитање ?

Истина је да Спенсер не остаје при том првом, савршено неповољном мишљењу о детињој природи. Његов закључак јесте да „нема осећања потпуно доброг, ни осећања потпуно рђавог“. И објашњавајући и једно и друго он каже : „Ја немам о природи толико добро мишљење, да бих је

могао сматрати способном да иде правим путем без нарочитог надзора, а ни довољно рђаво мишљење да бих могао са песимистима тврдити да је срце човеково изнад свега варљиво и злобно“. Али и овај закључак, маколико ублажен, довољан је да унеколико одржава недоследност коју смо нагласили. Јер најзад, ако је и само један део људских тежња порочан и рђав, како да не прихватимо какву било наставу, да бисмо образовали вољу и осећања која ће се против ових покварених нагона борити и исправљати их? И ако би, случајно, наука била немоћна да изврши ту задаћу, шта би друго остало него да се понова обратимо религиозном васпитању?

Али, претпостављајући да настава ништа не доприноси развијању моралних способности, што није истина, како бисмо заборавили да васпитање подразумева још нешто поред подстицања мисли и осећања која нас воде добру, и да оно треба тачно да определи делање које се слаже с моралом, макако ми дефинисали тај морал. И овде корист од моралне наставе постаје сасвим очигледна. Додајмо да се она сама намеће нарочито утилитаристима, онима који обустављају или се боре против старих схватања дужности и обавеза, и код којих постоји потреба друкчија него код моралиста старе школе, да нас науче разликовати корисно од онога што је штетно, добро и зло онако

како га они разумевају. Заиста, у традиционалном моралу није тешко тврдити да су размишљање и расуђивање поготову некорисни. Један велики и неоспорни закон, који сам по себи разликује добро и зло, издаје своје заповести послушним душама. Он је истакао једну апсолутну дужност: и њој се мора без противљења покоравати. У моралу интереса, напротив, сарадња науке је много потребнија. Колико забуне може бити између интереса себичног и интереса добро схваћеног? Како је тежак посао увидети своју дужност, кад се дужност састоји у истраживању онога што је корисно? Само из тачног познавања животних закона и друштвених услова може се закључити који начин живота, с обзиром на ред ствари, зајемчава срећу личну и друштвену. Као што је убедљиво говорио Стјуарт Мил „спас утилитаризма биће васпитање“. Заиста, само ће васпитање моћи спречити човечанство које се управља по интересу да не залута и не падне у себичност и неморал.

Али Спенсер као да није био свестан већих тешкоћа које утилитарни морал собом повлачи. Морално васпитање, онакво како нам он износи, врло је кратко; оно садржи само један одељак, о дисциплини, и то само о насилној дисциплини, о кажњавању.

И овде писца *Васпитања* воде природа и корисност. Његов систем дисциплине, дисциплина природне реакције, која би се

могла назвати и дисциплином резултата или последица, састоји се у томе што се дете ставља пред природу и налази своју казну у смањивању својег благостања. У основи, то је теорија Русовљева, само упрошћена, систематизована и проширена на цео живот. Дете је пало : бол који осећа од пада учи га да треба бити пажљив у покретима. Ако се опече на пламену свеће или на загрејаној пећи, научиће да се клони ватре. У упућивању деце треба употребљавати овај природни однос који за сваки чин везује извесне последице. Али је веома лако увидети недостатке и празнине овако схваћене дисциплине.

Девојчица, једна од оних „досадних малих створења“ која претуре сву кућу, која се лење и оклевају, није у одређени час спремна за шетњу ? За казну, неће јој бити допуштено да изиђе ; и Спенсер уверава да ће идући пут она бити готова на време. Је ли то извесно ? У замишљеном свету послушне и савитљиве деце, који је створио његов оптимизам, кривац редовно попушта првом притиску природе ; он се поправља чим увиди и схвати да ће бити лишен онога што воли. Међутим, у истинском свету има и јогуница и непослушне деце која се не даду лако покорити и навићи на ред. Други пример : малишан неће да остави своје играчке на њихово место ? Да бисмо га поправили, не остаје нам друго него да му

одузмемо кутију са играчкама. Да приметимо прво да и овде, као и у напред поменутом случају, не реагира *природа* него *родитељи*, који треба да задрже дете у кући и да га лише његових играчака. Али, нарочито, ко нам јемчи да ће се мали непослушно одмах покајати? Зар се не може претпоставити да ће он упорно остати при својим неуредним навикама, ако ми не употребимо и друга средства да их код њега искоренимо? Има места бојазни, да дисциплина резултата неће донети очекивани резултат; и ми већ можемо закључити да њен успех није изванредан, напротив.

Али ево и други незгоде: Спенсер је убеђен у строгу правичност ове дисциплине; међутим казне које она собом доноси ретко кад одговарају физичкој снази малог кривца или врсти и озбиљности кривице. Емил је разбио окно на прозору: кијавица ће га научити да то други пут не треба да чини. Добро. Али та кијавица може да пређе у запаљење плућа, ако је дете нежно. И оно ће се тако добро поправити да ће од тога умрети! Ударцима слепог природе — јер је она често слепа, макако о томе мислио Спенсер — неумољиве и непоколебљиве у одлукама, ви подједнако излажете бића чија је отпорна снага врло неједнака. Снажно дете ће без тешкоћа поднети хладноћу која би друго дете са слабијим плућима оборила, ако не и убила; као што се на мразу осет-

љивија биљка смрзне и изгуби међу жбуњем које може да му одоли. Природа, мање интелигентна и мање блага него што мисли Спенсер, у својој неумитној реакцији нема нимало обзира према ономе што је бескрајно неједнако и разнолико код људи. Она на својим теразијама не мери узраст и физичку снагу или слабост оних који су се о њу огрешили. И ми и по други пут можемо закључити да је дисциплина природне реакције рђава зато што је неправична и сурова, а према слабима и свирепа.

Она је неправична са још једне тачке гледишта: она не узима у оцену моралну страну чина. Било да је погрешка учињена из небазривости или из несташлука, било, напротив, са нарочитом рђавом намером, казна је иста. У свом несвесном и фаталном сузбијању, природа подједнако кажњава и безазлену повреду њених закона и хотимичну непослушност. Она не познаје узроке чину који кажњава. Бедно дете које из непажње или из претеране ревности, учећи ноћу, запали своју постељу, изгореће исто онако као и неваљалац који, у намери да оштети своје повериоце, запали сам своји кућу. Непажљиви дечак који се у трчању спотакне о камен и падне, сломиће ногу исто као и онај који се срушио са лествица зато што се полакомио на туђе воће. Природа није увек милосрдна и добротворна сила о којој сањају присталице еволуције. Од њене не-

умитности треба штитити човека, а још више дете. Сасвим је умесно питање да ли би човечанство уопште и могло живети под владом природних реакција. Као што је говорио СтUART Мил: „Закон о гравитацији, да друге и не помињемо, јесте најсвирепији од свих закона; он без предрасуде ломи врат најбољем и најљубазнијем човеку!...“

Још једна примедба: и у случају кад постојани ред ствари нађе прилику да се покаже правичан, он то чини сувише споро да би појединац могао имати користи од те поуке. Она не стиже на време. Она је често само реванш, тако рећи платонска освета природе која реагира сувише доцкан, кад је рђава навика већ усвојена, и кад је зло учињено и непоправимо. Ученик је лењ: може заиста у његовом животу доћи момент у којем ће он испаштати тај грех своје младости; за будућност он себи спрема много тешкоћа. Али, *кад* ће он увидети жалосне последице својег немара? Онда кад буде доцкан да се од њега лечи. Природа нема непосредних реакција за ову врсту погрешака. За неко време, лењост ученикова доноси овоме само пријатности беспосличења. Кад пропусти које предавање он је радостан. Додаћемо још, да ова задоцнела правда није неумитна, и да и природа има својих „судских заблуда“. Зар се не дешава да ученик, лењ али бистар, у животу не осети тешке последице својег немара у школи, докле је

код другогa, мање даровитог, лењост за време учења сасвим уништила радну снагу и унапред проиграла сваки изглед на успех?

Али оно што у нашим очима више од свега дискредитује дисциплину природних реакција, ако би се хтелo да је сведемо у један нарочити систем, то је што се она никако не позива на морално осећање. Као што је већ приметио Греар који је веома лепо писао о овом предмету: „Претпоставите да је неко дете довољно окретно да измакне испред реакције која долази за извесним несташлуком, и довољно лукаво да избегне последице извесне погрешке, и оно остаје некажњено . . . Излази да је главно бити вешт и успети, а не чинити добро. Заиста, у животу у којем би дете имало да се брине само о материалним последицама својих дела, његов једини циљ ће бити да те последице избегне, што са мало умешности није немогућно. Њему ће лаж изгледати допуштена, ако своје лажи узмогне сакрити ; као год и крађа, ако остане неоткривена. Ткиво природине правде није толико збијено да се вешт злочинац не би могао понадати да ће се неповређен и некажњен провући кроз његову мрежу. Кад би дисциплина природних реакција и имала све оне особине које јој њен творац приписује, против ње би ипак стално говорила та околност што она кривца не поправља ни у случају кад погрешку казни. Она нема никакве моралне

идеје. Она ставља дете само пред физичку штету. Она подсећа на оне законске системе који злочин кажњавају, али не показују тежњу за поправком злочинца. Како бисмо се могли надати да ће само помисао на казну, која сама по себи долази, моћи спречити човека или дете да понова не погрешити? Пијанац се сећа да га је после пијанке болела глава: хоће ли та успомена бити довољна да се одупре задовољству које му је на дохвату ако понова уђе у механу?

Једном речи, дисциплина природних реакција је на много начина недовољна и сумњива, а понекад и неправична и брутална. Значи ли то да она уопште и нема добрих страна, и да је треба потпуно одбацити? Не, она може бити користан елеменат дисциплине под условом да се допуни: на првом месту наградама о којима Спенсер ништа не говори, а затим, и нарочито, позивањем на детињу љубав према лицима у чијој средини живи, и на његово морално осећање, на савест, која је једина у стању да донесе неоспорно корисну казну, грижу савести и кајање. Дисциплина последица вреди по томе што није нестална као дисциплина људске воље, која се и сувише често показује недоследна и ђудљива. Она не прети узалуд; она кажњава не говорећи и не колебајући се. Према томе, она не збуњује дете противречним наређењима. Најзад, не доводећи у сукоб вољу детета с вољом његових родитеља, она

би могла отклонити и опасност коју уобичајено васпитање често донесе : раздраженост деце против оца или матере који, увек натмурени и с претњом на уснама, на послетку постану мрски. Али има две ствари које треба запамтити : пре свега, као што смо видели, Спенсер и сам мора да тражи родитеље који ће помоћи природи у кажњавању деце, а ово мешање довољно је да изазове управо оно зло које смо хтели избећи. Затим, Спенсер је приморан да у свом сопственом систему остави место родитељском одобравању или неодобравању, и да и њих сматра као природну реакцију. Он нам у својим примерима показује сина који је ожалостиен због тога што је отац према њему хладан, и кћер која очајава кад помисли да би могла изгубити љубав своје мајке. И ето нас опет пред истином. Само је допуштено запитати да ли ће дете, васпитано по спенсеровској методи, бити склоно да се узбуди незадовољством својих родитеља. Да трпи кад се опече јесте природан ред ствари, пошто је кожа по природи осетљива за бол. Али да би осетило пребацивање својих родитеља, потребно је да оно има срца, а Спенсер као да је заборавио дати му срце. Какву моралну осетљивост можемо очекивати од једнога малог бића које смо без одбране и без заштите пустили пред природу и оставили га самог са његовим болом, а нисмо га ничим охрабрили нити му упутили коју реч

љубави и сажалења ? Зар нема места бојазни да ће тај ученик природе, који није зарана осетио слатки утицај брижљивости и нежности својих родитеља, остати хладан и неосетљив пред исказивањем њиховог незадовољства ?

VI.

Време је да завршимо, али не задржавајући се и даље на празнинама и веома видљивим недостацима списа *О Васпитању* — има ли гениалног дела којем се не може ништа замерити? — него прегледавши још једном његове главне добре стране.

Празнине и мане већ смо видели. Има и других. На првом месту, Спенсер, као и Лок, говори само о васпитању господичића који може да посвети учењу знатан број година своје младости. У његовом плану, једнаком за све, не води се рачун о различитим ступњевима наставе. Он нема непосредно у виду популарно васпитање: а у садашњем стању друштва било би неизводљиво предлагати тако простран круг учења и спремање за „потпуни живот“ детету из народа, које потребе живота приморавају да од ране младости почне зарађивати. Осем тога, овај програм аристократског васпитања, као и Русовљев план, може одговорати само домаћем и личном васпитавању, али не и васпитању колективном и општем: јер је очевидно, на пример, да се дисциплина при-

родних реакција не би никакo могла применити у школи . . . Не критикујући даље, нагласићемо још једну ману : у овом делу које има претензија на новину, осећа се извештан недостатак оригиналности, недостатак донекле скривен сјајним стилom и живим излагањем појединости. Спенсер је веома вешт редитељ. Захваљујући изванредној вербалној моћи, он раскошно одева туђе мисли, али ми можда нећемо погрешити ако рекнемо да у ономе што се односи на васпитање он има мало истински нових идеја . . .

Ипак не можемо а да се не дивимо тим сјајним странама којима је један дубоки мислилац пун хумора дао необичан рељеф, и на којима је оживео дахом интензивног живота неколико основних принципа новог васпитања. Ако се и бави теоријама које су биле познате и пре њега, он их развија са убедљивом опширношћу, и уноси у њих своје лично обележје, сав жар своје филозофске вере, дух слободе, осећање човечности и блакости, и најзад оно што би могло да нас изненади : веома уздигнут религиозни дух.

Нико није са толико снаге заступао права научног и философског духа. Спенсер, за кога бисмо рекли да нас води професионалном васпитању, ипак је само човек од науке. Он тежи за потпуном науком, тојест за философијом која је „уједињено знање“. Машта се мислило о солидности

његових претпоставака, њихова величина не може се оспоравати. Он је имао амбицију да нам стави у руке Аријаднин конац који би нас водио кроз лавиринт васионе. У име те племените и простране философије, он нас позива на узвишеније и сасвим ново схватање васпитања. Право васпитање, каже он, могу нам дати само философи. Како нас он уздиже изнад механичког рада и ситничарског учења које традиција одржава у извесним деловима наставе! Са каквом живошћу одбацује предрасуде и оно што је застарело! Како строго кори родитеље и учитеље који би поцрвенели и сматрали се увређенима кад бисмо им казали да не знају за легендарне подвиге каквога полубога из бајке, а који без забуне признају да им је састав човечјег тела непознат, а тако исто и процес варења и дисања; који предају својој деци и ученицима историју Израилјевих племена, а занемарују да их поуче законима физичкога света и начелима друштвене организације. Под заставу Спенсеровске педагогије искупљаће се убудуће сви они који ситницама и префињености вербалне наставе претпостављају здраву храну науке, излажући се могућности да у томе понекад и претерају, који пред духом отварају вратнице истинскога света, који хоће да створе људе позитивне и практичне, а својим општим знањем ипак везане за општи живот природе и људског друштва. Тако исто треба сматрати као

Спенсерове ученике све оне који, пошто су философију означили као крајњи циљ васпитања, препоручују њу и као средство; све оне који мисле да добрих васпитача може бити само под условом да су и психолози, да је психологија та која поставља најбоље методе, а ове опет захтевају најбоље раднике. Не заборавимо да Спенсер, противио Огисту Конту, у својем каталогу наука даје места и психологији. Као Лок, као СтUART Мил, као Бен, он припада оној енглеској школи философа који су, више него ма у којој другој земљи, осигурали стално развијање педагошких теорија вративши се њиховом извору, тојест психолошким студијама. „У Енглеској се понова подигао скиптар психологије“, рекао је СтUART Мил; а Т. Рибо је додао: „Могло би се тврдити да се он у њој никад није ни спуштао“.

Дух науке и дух философије носе собом дух слободе. Спенсер је велики либерал и одлучни индивидуалист. Социалисти се варају кад га убрајају у своје редове. За њих би била добит кад би своје теорије могли да препоруче великим интелектуалним ауторитетом најученијега енглеског социолога. Али је овај тобожњи социалист више занет индивидуализмом. Далеко од тога да прими доктрину чија је тежња да човечанство подвргне јарму новог деспотизма, он тежи за режимом апсолутне слободе. Власт је у његовим очима зло које је засад неопходно,

али зло које ће са напредовањем разума све више опадати. Морални закон јесто закон слободе у једнакости. „Доћи ће дан у којем ће сваки човек у свом срцу умети да споји активну љубав према сопственој слободи са активним осећањима симпатије за слободу својих ближњих. Онда ће границе индивидуалности, које још постоје, законске препреке и насиље појединаца најзад ишчезнути; нико више неће наилазити на сметње развијању своје индивидуалности, јер ће сваки, чувајући своја права, поштовати и права других . . .“ Било би тешко у овом прорицању наћи и најмањи траг колективистичких утопија. Уосталом, Спенсер се изјаснио и сам. Пошто је описао бедно стање извесних племена која живе у комуни, као Црвенокошци из Хедзона и нека заостала племена источне Европе, он закључује да би „учење социалиста, које је са психолошке тачке гледишта апсурдно, са гледишта биолошког било управо кобно :“ јер би собом повукло брзо опадање и уништење друштава којима би пало на ум да га почну примењивати.

Слобода, која је циљ друштвеног напредовања, — јер ће на крају власт садржавати најмању меру ауторитета са највећом мером слободе — слобода се постиже само дугим радом природе. „Она је резултат пажљивог неговања“. Њу треба код детета развијати исто тако као и код одраслога, што је могућно више; и поштовати је код

жене исто тако као и код човека. У деликатном питању о једнакости полова, Спенсер би се у теорији могао убројати у противнике поборница за женско право. Он изјављује да је, изузимајући ретке изузетке, просечна умна снага, као и просечна телесна снага, код жене мања од просечне снаге човекове. Али, у пракци, он је према жени блажи... Правичност захтева, каже он, да се не чини ништа што би ишло на штету жена. Њима треба дати исту слободу као и људима. Не треба их ограничавати у избору занимања. Једина ствар коју би им требало закратити јесте суделовање у политичким пословима. По њему, кад би жена могла бирати и бити бирана као човек, а остала ослобођена извесних обавеза које подноси човек — као што је, на пример, војна обавеза — она онда не би била с човеком равна, него надмоћнија од њега; и он на крају оставља решење овог питања за доба врло далеко, у којем неће више бити милитаризма, и у којем ће се међу људима учврстити општи мир.

Према овим начелима васпитање, као и друштвени живот који оно припрема, треба да буде дело слободе. Али је оно поред тога и дело благиости и доброте. Извесно, Спенсеру се може пребацити нечовечна грубост неких његових закључака. У својем *Уводу у социалну науку*, у књизи *Личности против државе*, он обнавља свирепу теорију Платонову, који је из своје Републике искљу-

чио богаље. Он болесне и слабе оставља њиховој несрећној судбини, и не допушта да се о њима ко стара или да им помаже. Он дела сентименталне филантропије убраја у оно што назива „гресима законодавца“. „Хранити неспособне на рачун способних, то значи гомилати за потомство резерву беде“. У овоме, дакле, преовлађује еволуционист: потребно је да машина напретка ради пуном паром, ма и по цену да својим точковима смрви све који би је хтели зауставити у покрету. Али према онима којима допушта да живе, Спенсер је веома благ и добар. Он је сам за свој морални систем рекао да „спаја благост са неумитношћу“. Присталица занимљивог и привлачног васпитања, он хоће да и морал буде лак и допадљив. Аскетизма се ужасава. Он презире моралисте који су проиграли успех својих начела износећи их у облику који изазива „одвратност“. Какву нам лепу поуку из породичне дисциплине даје он у својем Предговору *Моралних Принципа*. — „Кад један отац строгост својег надзора појачава суровошћу и гњевом, придржавајући се чврсто многобројних заповести, од којих су неке потребне, а неке потпуно излишне; кад његова деца смеју да се поиграју само кришом; кад покушавајући да се играју пред њим сусрећу хладан поглед или намрштене обрве, његова очинска власт неће бити мила; биће можда и мрска, и деца неће имати друге мисли до те да је се

ослободе што пре. Ставите према таквом оцу другога који, придржавајући се чврсто оних прописа који су неопходни за добро његове деце или добро других лица, уме не само да се уздржи од сваког сувишног заповедања, него и да одобри оправдану забаву, и који са осмехом посматра игру своје деце: тај је сигуран да ће на њих имати утицај који је не само јак у садашњости, него има и ту добру страну да се продужава далеко у будућност... Ауторитет ова два оца јесте символ ауторитета морала онаквог какав јесте и морала онаквог какав би требало да буде..."

Спенсер, као Русо, као Мишле, хоће да дете буде срећно и да васпитање буде један радостан посао. Он је допринео да се у школу, као и у живот, врати задовољство. Он сматра да пријатна осећања уздижу ниво живота који патња обара. Он изоставља гдегод може забране које уништавају, стегу која ожалошћава, строге заповести које од деце траже тегобно усиљавање а од њихових очева надчовечанско одрицање. Насупрот томе, он призива активне моћи, иницијативу, личну вољу, све што ослобођава, све што весели.

Тако хоће природа, не слепа природа епикурејца, која пушта да ствари иду по случају, него природа добротворна и срећена. Човечанство, као и васиона, има свој циљ, свој врхунац; и оно иде њему без прекида,

кроз колебања и преврате, кроз периоде застоја и тренутних реакција, који задржавају напредовање али не ометају крајњи успех. А та добротворност и срећеност природе бива по вољи непознате и тајанствене силе којој се она покорава. Спенсер ставља Провиђење, Највише Биће, у област онога што се не може испитати: али се ипак веома често позива на његово делање, не објашњавајући, уосталом, како он схвата да се оно врши. Он ће рећи да је свака људска дисциплина рђава и осуђена да пропадне ако се не слаже са божанским уређењем (*divinely ordained*) природе. Он тврди да наука ни у својим најсмелијим тврђењима нема ничега нерелигиозног и нечистог. Наука је непријатељ празноверица које се ките именом религије, али она није непријатељ суштаственог религиозног духа који различите религије прикривају или унакажују. Наука је „охола“ према предањима и легендама, али је „покорна“ пред непрозирним велом којим је Апсолутно скривено од људских очију.

Религиозно уверење избија свуда у списима филозофа еволуциониста. Он немилостиво критикује учењаке који сву своју пажњу посвећују љубавним сплеткама шкотске краљице Марије, или зналачки тумаче какву грчку оду, а не сматрају за вредно упознати склоп небеса, нити поклањају и један поглед „великој епској поеми коју је прст

Божји исписао на површини земљине кугле“. Он иде тако далеко да тврди како је само човек од науке у истини религиозан. „Само човек од науке, онај који изнад истина нижега реда истражује највишу истину, само прави човек од науке, може да зна колико је изнад сваког људског схватања уздигнута свеопшта Моћ, чији су израз Природа, Живот и Мисао . . .“

Ми верујемо да ово нису празне изјаве нити мере обазривости од стране једног филозофа који не жели да дође у сукоб са црквеним или световним властима. Начело еволуције, код Спенсера као и код Дарвина, не искључује мисао о Богу који се, иако несхватљив, ипак истиче као неопходна претпоставка, пошто је утврђено да постоји неразјашњива тајна на коју људска мисао наилази на дну свих ствари; о Богу који нас подсећа на Аристотеловог Бога: он не познаје свет, нити свет познаје њега, али је он ипак крајњи циљ света, и њему свет вечно тежи, вођен и гођен неодољивом привлачношћу.

Тај тајанствени Бог је онај који људе надахњује религијом љубави, насупрот религији мржње коју наши учитељи предају шест дана у недељи, нагоневши децу да изучавају велике епосе грчке и римске. — Спенсер заиста не мари за класично доба! — Оној првој, правој, поучавају нас само једном у седмици, недељом, дајући нам да

читамо Нови Завет. Али свеједно ; са на-
претком цивилизације религија љубави расте
и упија се у срца људска. И она ће на
крају победити, и својим неограниченим
напредовањем остварити на земљи златно
доба с којим ће доћи и крај сваке беде,
уништење сваке мржње, вечно блаженство.

— Крај —

Библиографија.

H. Spencer: *Education: intellectual, moral and physical*; прво енглеско издање, 1861.

R. Hebert Quick: *Essays on educational Reformers*, 1868.

W.-H. Payne: *Contributions to the Science of Education*, New-York, 1886.

Chaumeil: *Manuel de pédagogie psychologique*, Paris, 1885.

Vessiot: *De l' éducation*, Paris, 1885.

Gréard: *Éducation et Instruction*, t. II; *L'esprit de discipline*, Paris, 1887.

Guyau: *La morale anglaise contemporaine*, Paris, 1879.

Guyau: *Education et hérédité*, Paris, 1889.

Demogeot et Montucci: *De l' enseignement secondaire en Angleterre*, Paris, 1868.

Fouillée: *L'enseignement au point de vue national*, Paris, 1891.

Thamin: *Éducation et positivisme*, Paris, 1892.

A. Bertrand: *L'enseignement intégral*, Paris, 1898.

J. Halleux: *L'évolutionnisme en moral, étude sur la philosophie de Herbert Spencer*, Paris, 1901.

ПРЕПОРУЧУЈЕ СЛЕДЕЋЕ КЊИГЕ :

	Дина
Дела Ђуре Јакшића, 4 књиге у фином повезу . . .	28
Дела Лаве К. Лазаревића у фином повезу . . .	10
Гига Гершић : После педесет година (повезано) . .	5
Др. Милош Трифунац : О немцима (повезано) . .	5
Ђорђе Грујић : О друштвеном просвећивању (повезано)	3
Др. Б. Петронијевић : Чланци и Студије I. (повезано)	6
А. Менгер : Нова Етика	6
Др. Б. Петронијевић : Чланци и Студије II. (у штамп)	
Т. Компереа : Жан Жак Русо (II. изд. у штамп) .	
Ч. Сеџвик Минот : Модерни проблеми у биологији	4
И. И. Мечников : Студије оптимизма	9
Т. Компереа : Херберт Спенсер	6
Вељко Петровић : На прагу	4
Гиде Мопасан : Приповетке (повезано)	7
Лав Н. Толстој : Хаџи Мурат	5
Тих. Р. Ђорђевић : Македонија	8
Силвен Рудев : Књига о срећи	6
Др. Сл. Рибникар : Здравно и болесно дете . . .	6
Ђ. Поповић : Српско-немачки речник	9
Д. Феа : Робинсон Крусе III. изд. (у штамп) . . .	
Вл. Ђорђевић : Кочина Крајина	3
Вл. Ђорђевић : Приповетке	3
Жил Верн : Откривење земље	6
Алф. Додеа : Прогнани краљеви	4
Шатобријан : Атала	1
Лесави : Хроми даба	3
М. Јокан : Патер Петар	2
Дела Доситеја Обрадовића	10
Немањићи, из српске историје	2
Историје	2
на Стејића	4

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАКОВИЋ"

СО 37

КОМПЕРЕ Г

Херберт Спенсер и

ДЕСКИНИ

и на захтев шаље
Издавачки Завод —

К" ПАНЧЕВ

